

<https://doi.org/10.30563/turklad.1128478>

İntihal / Plagiarism

This article was checked by

programında bu makale taranmıştır

Makale Bilgisi / Article information

Makale Türü / Article types	: Araştırma Makalesi / Research article
Geliş Tarihi / Received date	: 09.06.2022
Kabul Tarihi / Accepted date	: 05.10.2022
Yayın Tarihi / Date published	: 20.12.2022

Atıf / Citation

Derdiyok, M. (2022). Ali Şir Nevâyî'nin Türkçe Divanlarında Özel Kuşlar. *Uluslararası Türk Lehçe Araştırmaları Dergisi / International Journal of Turkic Dialects (TÜRKLAD)*. 6. Cilt, 2. Sayı, 501-524.

ALİ ŞİR NEVÂYÎ'NİN TÜRKÇE DİVANLARINDA ÖZEL KUŞLAR¹
The Special Birds in Ali Shir Nawāyī's Turkic Divans
MİSLİNA DİRDİYOK²

Öz

15.yüzyılda, Çağatay edebiyatının mihenk taşı şairi olan Ali Şir Nevâyî, Türkçe divanlarındaki şiirlerinde insanın içsel yolculuğundaki varoluşu ve anlamı keşfedebilmesinde tasavvufun incelikli felsefesine başvurmuştur. İnsan yaşamı hakkında felsefî görüşlerini şiirlerinde ele alırken bazı özel kuş adları vasıtasıyla tasavvufî ve edebî anlamda farklı bir anlatım sergilemiştir. Bunun yanı sıra Nevâyî'nin beyitlerindeki özel kuş adlarına metaforik bir kullanımla yer verdiği görülmektedir. Bu makale iki bölümden oluşmaktadır. Makalenin ilk kısmında metafor kavramı hakkında kısa bir bilgi verilmiştir. Makalenin ikinci kısmında, Nevâyî'nin Türkçe divanlarındaki özel kuş adlarının geçtiği beyitler gösterilmiştir. Özel kuş adlarının yer aldığı beyitlerdeki bazı kavramların birtakım tasavvufî kavramlarla ve Kur'an-ı Kerim'deki bazı ayetlerle bağlantılı olarak oluştuğu görülmektedir. Bu özel kuşların kurduğu bağ Nevâyî'nin kuş dünyasını da şekillendirmiştir.

Nevâyî'nin kuş dünyasını şekillendiren bu özel kuşlar insanlığa yol gösteren bir rehber gibi tasavvur edilmiştir. Bu özel kuşlar manevî yolculukta hem yolunu bulmaya çalışan bir mürit gibi hem de yol gösteren bir mürşit gibidir. Türkçe divanlardaki özel kuşlardan bazıları Nevâyî'nin “Lisânü't-Tayr” adlı eserinde manevî yolculuğa çıkan otuz kuş gibi eşlik ettiği görülür. Ayrıca Türkçe divanlardaki bu özel kuşlardan bazılarının Nevâyî'nin “Lisânü't-Tayr” adlı eserinde yer verilen bazı özel kuşlarla olan ilişkisi ve farklı yönleri üzerinde durulacaktır.

Anahtar Kelimeler: Ali Şir Nevâyî, Çağatay Edebiyatı, Kuşlar, Türkçe Divan, Tasavvuf.

¹ Bu makale, Derdiyok, M. (2022). *Ali Şir Nevâyî'nin Türkçe Divanlarında Hayvan Adları*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Antalya: Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü adlı tezinden üretilmiştir.

² Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı Yüksek Lisans Öğrencisi. Antalya/TÜRKİYE. E-mail: drdmsln@gmail.com.

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-8392-8757>.

Abstract

In XV. century, Ali Shir Nawāyī who was the touchstone poet of Chagatai literature applied to delicacy philosophy of sufism for discovering the existence and meaning in inner journey of person in his poems in Turkic divans. As he dealt with his philosophical ideas about the human life in his poems, he displayed a different expression in mystic and literary meaning by some special bird names. In addition, it is seen that Nevāyī gave place to special bird names in his couplets with a metaphorical use. This article consists of two part. In the first part of this article, a brief knowledge about metaphor was given. In the second part of this article, special birds that mentioned in couplets in the Nawāyī's Turkic divans was shown. It is seen that some concepts in the couplets with special bird names are formed in connection with some mystical concepts and some verses in the Qur'an. The bond established by these special birds shaped Nawāyī's bird world.

This special birds that shaped Nawāyī's bird world was envisioned like a guide to humanity. These special birds are both like a disciple and a guide in the spiritual journey. Some of special birds in Turkic divans are seen like thirty birds on a spiritual journey to accompany in the Nawāyī's work "Lisān al-Tayr". Also, the relationship and different aspects of some special birds in the Turkic divans and the birds given in the Nawāyī's work "Lisān al-Tayr" will be emphasized.

Keywords: Ali Shir Nawāyī, Chaghatay Literature, Birds, Turkic Divan, Sufism.

1. Giriş

1.1. Ali Şir Nevāyî'nin Türkçe Divanlarındaki Özel Kuşların Metaforik Kullanımı

Ali Şir Nevāyî, Türkçe divanlarındaki şiirlerinde insan yaşamına dair yol gösterici görüşlerini derin bir tasavvuf ve ilmihal bilgisinin birikimiyle insanlığı aydınlatmaktadır. Nevāyî, insanlığı aydınlatırken onların manevî yolculuğunda eşlik etmesi için kuşları tercih eder. Bu kuşlar onun Türkçe divanlarında özel bir yere sahip olduğu görülmektedir. Nevāyî'nin Türkçe divanlarında bu özel kuşlar insanın manevî yolculuğunda kimi zaman yolunu bulmaya çalışan bir yolcu, kimi zaman da yol gösteren bir rehber konumundadır.

Nevāyî, bu özel kuşlarını beyitlerinde yer verirken metaforlu bir anlatım kurarak düşüncelerini aktarmaktadır. Bu özel kuş adlarının açıklamaları yapılmadan önce metafor hakkında kısa bir bilgi verilecektir.

1.1.1. Metafor

Metafor, "eğretileme" ve "deyim aktarması" şekline karşılık gelen bir kavramdır. Metafor kavramı, Türk diline yabancı dillerden alıntılanmış bir kavramdır. Porzig'e göre "metafor, bir kelimenin asıl alanının dışında, o kelimenin nereden ve ne için aktarıldığının bilinerek kullanılmasıdır (Porzig, 1985: 135)". Aksan'a göre metaforun ilk aşamalarından biri benzetmedir. Metaforlar, günlük hayatta ve şiir ve edebiyat dilinde görülen anlam olaylarına, söz sanatlarına ve yeni anlamların oluşmasına yol açan ifadelerdir (Aksan, 1990: 2-3). Benzetme diğer bir adıyla teşbih insanoglunun anlatıma güç verme amacıyla birtakım nesnelere, kavramlar arasında gördüğü yakınlıklardan, benzerliklerden yararlanarak bunlardan birini anlatırken diğerini de anması eğilimidir (Aksan, 1990: 189).

Metafor kavramı yerine kullanılan ve Türk edebiyatında "söz sanatları" içerisinde geçen "açık/kapalı istiare, teşbih, intak" gibi söz sanatları metafor kavramının karşılığı olarak kullanılmaktaydı. Eski belagat kitaplarında "metafor" kavramı, benzetme "teşbih" ve istiare "eğretileme" kavramlarının karşılığı olarak görülmesinden sonraki dil bilim alanında gelişen gelişmeler sonucunda tek bir kavram alanını kodlar olmuştur.

Metaforların bir benzetme işlevi vardır fakat tümüyle bir benzetme yapısını teşkil etmez. Metaforlar bir kavramı metaforlaştırırken bir kaynak alandan yola çıkarak hedef alana yönelir. Bu metaforik süreci araştırmacılar kavramsal metaforların haritalanması şeklinde tanımlamaktadır. Metaforların kaynak alanları genel itibariyle somut kavramları tercih etmektedir. Metaforların hedeflediği alan ise soyut kavram merkezlidir. Soyut bir kavram metaforlaştırılırken somut sözcükler kaynak alan olarak kullanılır. Bu da metaforların kavramsal haritalandırma biçimi olmaktadır.

Bu makalede, Nevâyî, Türkçe divanlarındaki beyitlerinde insanın dünyadaki yerini, varlığını ve tasavvufî yolculuğunu bazı özel kuşlar aracılığıyla tasavvuf felsefesi çerçevesinde aktarmaktadır. Ayrıca Nevâyî'nin Türkçe divanlarında yer alan bazı özel kuşlar, "Lisânü't-Tayr" adlı mesnevisindeki otuz kuşla (sî-murg) olan ortak ve farklı yönleri tespit edilerek metin merkezli açıklanmaya çalışılmıştır. Bu çalışmada Nevâyî'nin edebî, tasavvufî ve insan odaklı felsefesi ile bu özel kuşlar incelenecektir.

2. Ali Şir Nevâyî'nin Türkçe Divanlarında Özel Kuşlar

2.1. Garâ'ibü's-Sıgar'da Yer Alan Özel Kuşlar

Ali Şir Nevâyî'nin Türkçe divanlarının ilkinin oluşturduğu "Garâ'ibü's-Sıgar" adlı divanı, onun "Hızâ'inü'l-me'ânî" adlı dördüncü divan tertibinin ilk halkasını oluşturmaktadır. Nevâyî, çocukluk evresindeki edebiyat yeteneğini keşfetmesinde, ortaya çıkmasında ve yetişkinliğine kadar süren edebî yolculuğunun ilk ürününün bu divan olduğunu Muhakemetü'l-Lügateyn'de şu satırlarla belirtmektedir: "(...) Bu cümleden, küçük yaşta takririmden geçiş, tahririmden resmediş bulmuş olan Garâyibü's-Sıgar divanı (...) Garâyibü's-Sıgar divanı ile mâna gariplerini garip sözler elbisesine giydirmiş, halk gönlünü o garibistandakilerin ateşi ile yandırmıştır (Özönder, Barutcu, 1996: 215)."

Nevâyî, "Garâ'ibü's-Sıgar" divanının adına karşılık olarak divanında yer verdiği kuşlar vasıtasıyla sorgulamasının niteliğine uygun metaforlaştırma yoluna gider. "Garâ'ibü's-Sıgar" divanındaki bu özel kuşlar, Nevâyî'nin tasavvuf felsefesinin ilk merhalesini teşkil etmektedir.

İrür ışk âyetî kim noktasınıng danesin körgeç

Tüşer ervâh-ı kudî kuşları bî-ihtiyâr anda (GS: 27/8)

"Kutsal ruhların kuşları aşk ayetinin noktasını o anda tane gibi görünce ayırmaksızın üşüşürler."

"Ervâh-ı kudî kuşları" (GS:27/8) insanın dünya hayatına gelmeden evvel, Tanrı tarafından ruhların yaratıldığı âlemin adı olan "âlem-i ervâh" kavramının metaforik kuşudur. Varlığın yaratılışının yedi tasnifinden biri "ervâh-ı âlem"dir. "Mertebe-i ervâh" olarak da bilinen bu âlem, Vücûd birinci taayyün ve Vâhidîyet mertebesinden sonra, ilmî suretler sebebiyle ruhlar mertebesine tenezzül eder. Bu mertebede ilmi suretlerden her biri birer basit cevher olarak zâhir olur. Bu basit cevherlerden her birinin şekli, rengi olmadığı gibi, zaman ve yer ile de muttasıf değildir ("Vücüt Mertebeleri", 2021)". Ruhların toplandığı yer de "bezm-i elest"dir. "Bezm-i elest" hakkında Toprak şu bilgileri aktarmaktadır:

Farsça'da "sohbet meclisi" anlamına gelen bezm kelimesiyle Arapça'da "ben değil miyim" manâsında çekimli bir fiil olan elestüden oluşan bezm-i elest terkihi, "Ben sizin rabbiniz değil miyim" hitabının yapıldığı ve ruhların da "evet" diye cevap verdikleri meclis anlamını ifade eder. Bu tabirdeki "elest" kelimesi A'râf sûresinin 172.âyetinden alınmıştır. Bu âyette, geçmişte Allah'ın Âdem oğullarından yani onların sırtlarından (veya sulplerinden) zürriyetlerini çıkardığı, kendilerini nefislerine şahit tuttuğu ve onlara, "Ben sizin rabbiniz değil miyim" diye hitap ettiği, onların da "evet" dedikleri belirtilmiştir (Yavuz'dan akt. Toprak, 2021:177).

GS 27/8'deki aşk ayetinin tanelerine üşüşen kuşlar, "bezm-i elest"de toplanan ruhlar meclisinin bir metaforudur. "Bezm-i elest"de toplanan ruhların yerini beyitte "ervâh-ı kudî kuşları" temsil etmektedir.

Beyitte yer alan “ışık āyeti”, Allah’ın kelâmına dair bir tanım olmaktadır. Toprak, aşk ayetinin mahiyetine şu şekilde açıklık getirmektedir: “Bezm-i elest inancıyla dolu olan Hak âşıkları âşıklığın kendilerinin kaderi olduğuna inanırlar. Aşk bu beyitte bir ayet olarak metaforlaştırılmıştır, ayet Allah’ın kutsal kitaplarda peygamberleri aracılığıyla söylediği sözlerdir, değiştirilemez oluşu da en büyük özelliğidir (Toprak, 2021:134).” Bu açıklamalar doğrultusunda kutsal ruhlar (kuşlar) Allah’ın kelâmına “bezm-i elest”ten bu yana itaat etmektedirler.

GS 27/8’deki “*ervāh-ı kudsī kuşları*” ile ilahî aşkın tecellisi olan ayetler kuş tanesine benzetilmektedir. Ruhlar âlemindeki insanların tıpkı kuşların darı tanelerine üşüşmesi gibi bütün ruhların da “bezm-i elest” toplandığı vurgulanmaktadır. “*Ervāh-ı kudsī kuşları*”, insan ruhlarının bir metaforudur. Ruhlar âleminden dünya hayatına gelen insanın ruhu bedeniyle birleşip sonrasında tekrar Tanrı’ya döneceğine ilişkin yaşamsal bir döngünün felsefesi “Kutsal ruhların kuşları” ile anlatılmaktadır.

Gülşen-i vaşlın tiler cān yir kūyi cism-i za ‘f

Niçe kudsī kuşğa mundaq tārni bend eyleyin (GS: 502/6)

“Zayıf bir beden, vuslatın gül bahçesinden bir can diler; nice kutsal kuşa da bunun gibi karanlık bir bağ eyleyin.”

“*Kudsī kuş*”lar zayıf bir bedene sahip varlık olarak Tanrı’ya muhtaçtırlar. Tanrı’nın bulunduğu mekân “*gülşen-i vaşl*”dır. GS 502/6’daki beyitte Tanrı’nın katı olan “*gülşen-i vaşl*” bir bilinmezlik üzerinde tasvir edilmektedir. Beyit, bir sürü kutsal kuşun bu kavuşmaya ulaşabilmesi için Tanrı’dan bir can dilemektedir. Kavuştukları bu can ile kutsal kuşlar karanlıktan aydınlığa kavuşabileceklerdir.

Perler ornıda beliyyet oklarının zahmı dur

Min ki persiz kuş kibi hecringde ‘uryān min bu kün (GS: 515/5)

“Kanatların olduğu yerde bela oklarının yaraları vardır; ben ki bu gün ayrılığın yüzünden kanatsız kuş gibi çırılçıplığım.”

Ol peri köngli üçün rūhum esir ü zār irür

Bü’l- ‘aceb taşī kanatsız kuşğa pid-rüftār irür (GS: 145/1)

“O peri gönüllü yüzünden ruhum esirdir ve inlemektedir; Çok gariptir ki (peri gönüllünün) taşı kanatsız kuş için uğursuz bir gidişatın alametidir.”

Aning dik taptı sīmīn sā ‘iding yādı bile ülfet

Ki dest-āmüz kuş dik ansız irmes her zaman könglüm (GS: 427/6)

“Gönlüm, gümüş gibi bir kolun hatırası ile bir dost buldu ki her zaman ele avuca sığmayan bir kuş gibi ansız değil.”

Nevâyî, “gönül” kavramını, “*persiz kuş/ kanatsız kuş* (GS:515/5;GS 145/1)” ve “*dest-āmüz kuş* (GS:427/6)” gibi özel kuşlarla anlatmaktadır. Nevâyî’nin yukarıdaki GS 515/5 ve GS 145/1’deki beyitindeki “*kanatsız kuş*” ve “*persiz kuş*” acıların ve belaların karşısında zayıf ve güçsüz olan gönül metaforunun aktarıcısı konumundadır. GS 427/6’daki “*dest-āmüz kuş*”, “gönül” kavramının ele avuca sığmayan bir kuş olarak kavramlaştırmaktadır. İnsanın dünya hayatında her türlü bela, musibet ve kötülüklerle karşılaşma durumu “beliyyet okları”, “taş” gibi kavramlar vasıtasıyla aktarılmaktadır. Bu belaların taşlarına yani gazabına uğrayan gönül, ele avuca sığmaz bir kuş gibi bu felaketlerden kaçıp bir anda kurtulamamaktadır. Bu üç beyitte Nevâyî, “gönül” kavramını merkeze alarak bu kuş adları vasıtasıyla metaforlaştırma yapmaktadır.

Dehr bustānında kılmağ seyr eylep hāy u hūy

Herze kizmek dur hayāting kuşlarını hürkütüp (GS: 57/6)

“Dünya bahçesinde boş geçirip dolaşmak hayatın kuşlarını ürkütmek gibi boş bir hevestir.”

Kanatlığ mūr dik cismimni iv kılmiş ecel hayli

Meger ol nev' kuşlar bu bozuknu āşyān itkey (GS: 603/2)

“Ölüm, kanatlı bir karınca gibi bedenimi yuvası eylemiş; meğerki türlü türlü kuşlar da bu bozuk yeri yuva bilecek.”

Nevâyî, dünyanın geçiciliği, insanın fâniliği üzerinden “*hayating kuşları*” ve “*ol nev' kuşlar*” gibi kuş adlarıyla metaforlaştırmıştır. Nevâyî, insanın dünya hayatında yaşadığı ömrün boşa geçirilmiş olmasından yakındır. “Hayatın kuşları” insan ömrünün bir metaforudur. GS 57/6'daki beyit, hayatı hiçe sayarak geçiren bir insanın hali, hayat kuşlarını ürkütmek gibi boş bir durumdur. GS 603/2'deki beyitte ölüm, insanlık için kaçınılmaz bir sonudur. Nevâyî, ölümün insanın başına geldiğinde tıpkı karıncaların çöreklenmesi gibi insan bedenine çöreklendiğini ifade eder. “*Ol nev' kuşlar*” ise dünyada yaratılmış farklı insan tiplerinin bir metaforudur. Dünya hayatının aldatıcı olduğunu idrak edemeyen insan ölümün acı gerçeğini ancak ölümle burun buruna geldiğinde anlayabilecektir.

Nevâyî, GS 57/6 ve GS 603/2'deki beyitlerde Kur'an-ı Kerim'de Bakara Suresi'ndeki “Biz şüphesiz (her şeyimizle) Allah'a aitiz ve (sonunda) yine O'na döneceğiz (“Bakara Suresi/156”, 2022)” ifadesini “*hayatın kuşları*” ve “*ol nev' kuşlar*” ile anlatılmaktadır. İnsanın yaratılış döngüsü hayatın geçiciliği ve hakikat âlemi olan “ahiret hayatı”na dönüşün temsili olarak bu özel kuş adlarıyla metaforlaştırılmaktadır.

Anga ki boldı cünün 'ışk içinde yağdurdung

Hired kuşını uçurmakka tıflardın taş (GS: 253/5)

“Aşk içinde deli olana akıl kuşunu uçurmak için çocuklardan taş yağdırdın (Toprak, 2021:131).”

GS 253/5'teki beyitte “*hired*” kavramı merkezli bir anlatım söz konusudur. Nevâyî, bu beyitte insanın “akıl” ile “aşk” kavramı arasındaki ilişkiden doğan durumu ele alır. Buradaki aşk, ilahî aşktır. Beyit içerisinde geçen “aşk içinde deli olmak” ifadesi geçer. Bu ifade ilahî aşk yüzünden delirmektir. “*Hired kuşu*” bu beyitte ilahî aşkın getirdiği delilik karşısındaki aklın metaforudur. Bu aşk yüzünden tıpkı kuş gibi akıl da insandan uçup gitmektedir.

Klasik şiir geleneğinde hem mutasavvıf şairler hem de din dışı şiir söyleyen şairler sık sık delilik metaforunu aşkla birlikte ele alırlar. Delilik aşkın bir sonucu ve gerçek âşıklığın zirve noktasıdır. Kısacası delilik övülen, değerli görülen olumsuz olmayan bir durum olarak şairlerin başvurduğu mazmunların başında yer alır (Toprak, 2021:126). Nevâyî de mazmun olarak delirme metaforuna başvurur ve bu beyitte çocukların meczup insanları ortasına alıp oynatmalarını ve taş atmalarını ifade ederek ilahî aşk içinde delirmiş akıl kuşunun da akıbetinin küçük çocukların taşlarının hışmına uğrayan bir meczubun akıbeti gibi olduğunu söyler. Sıradan insanların gözündeki âşik delidir fakat Allah nazarında akli başında biridir ki âşik için bu yeterlidir.

Miskîn Nevâyî cānıga küyüngde kılma kaşd

Şayd eylemek harem kuşın āhır vebal ikin (GS: 484/7)

“Ey Miskin Nevâyî, canın için köyünü de kast etme; haram kuşunu avlamak da ağır vebalmış.”

Bu beyitte “*miskin*” kavramı, tasavvufî bir kavramdır. Arapça’da sükûnet kökünden türeyen miskîn, “hiç veya yeteri kadar malı olmayan kimse, zelil, zayıf” mânasına gelir (“Miskin”, 2020). Kur’an-ı Kerim’de ise “miskin” Bakara Suresi’nde dilenen kimseler şeklinde zikredilerek Allah’a karşı kulluklarında samimi olan kullar olarak ifade edilmektedir:

İyilik, yüzlerinizi doğu ve batı tarafına çevirmeniz değildir. Asıl iyilik, o kimsenin yaptığıdır ki, Allah’a, ahiret gününe, meleklerle, kitaplara, peygamberlere inanır. (Allah’ın rızasını gözeterek) yakınlarla, yetimlere, yoksullara, yolda kalmışlara, dilenenlere ve kölelere sevdiği maldan harcar, namaz kılar, zekât verir. Antlaşma yaptığı zaman sözlerini yerine getirir. Sıkıntı, hastalık ve savaş zamanlarında sabreder. İşte doğru olanlar, bu vasıfları taşıyanlardır. Müttakiler ancak onlardır (“Bakara Suresi/177”, 2022).

Miskin kişi, dünya işlerinden elini ayağını çekmiş, dışına önem vermeyen aciz biridir. GS 484/7’deki “*miskin*”, benliğiyle baş başa kalmış bir insanın adıdır. “*Miskin*” kavramı, benlik kavramının metaforudur. İnsan bütün benliğiyle dünya hayatında nefsiyle mücadele eder. Nevâyî, kendini bir miskin olarak görür ve benliğiyle baş başadır. “*Harem kuşu*” ise nefsin insanlara işlettiği günahın metaforudur. İnsanoglu için işlediği günahın bedeli ise ağır bir yükür. Nevâyî pek çok kez benliği bir yük olarak tasavvur eder. Bu yük, aşıkta oldukça sevgiliye ulaşmak mümkün değildir önce bu yükü üzerinden atmalı ondan bir an önce kurtulmalıdır (Toprak, 2021:186). GS 484/7’deki beyitin metaforu “BENLİK YÜKTÜR (Toprak, 2021:186)” olmaktadır.

Ay Nevâyî ger diseng ol turfa kuşnu şayd itey

Rişte-i cismingni dām it köz yaşingni dāne hem (GS: 418/7)

“Ey Nevâyî, eğer o tuhaf kuşunu avlayacak dersen; ipe dönmüş bedenini tuzak, gözyaşını da tane yap.”

Nevâyî, tüm benliğini işgal eden nefsi üzerinden beyitini kurmaktadır. Nevâyî’ye göre insanın benliğini yiyip bitiren nefsin yok edilmesi gerekir. GS 418/7’de nefsin yok edilmesi, “*turfā kuşnu şayd itey*” ifadesi, tuhaf kuşun avlanması ile ilişkilendirilir. “*Turfā kuş*”, “nefis” kavramının metaforudur. Nevâyî, nefsinin yok etmek isteyen kişinin bedenini iğne ipliğe dönmüş ve çokça gözyaşları dökmüş bir biçimde tasvir eder. Beyitte kişinin iğne ipliğe dönmüş bedeni bir tuzak, gözyaşları da tane olarak hayal edilmektedir. Nefsin sembolü olan “*turfā kuş*”unu yok edebilmenin tek yolu, iğne ipliğe dönmüş bir beden ve tane gibi gözyaşları ile avlamaktır.

Ol turfā kuş hevāsıda köz tökti dürr-i eşk

Cān yaydı riştesin anga eylep hevā-yı kayd

Līkin ger inçü saçsa kişi dāne ornıga

Tāvūsni kaçan kalur örkemeci damı şayd (GS: 720/531)

“O, tuhaf kuşun hevesi uğruna inci tanesi gibi gözyaşı döktü; ona endişe ipini bağlayıp can döşedi; lakin insan tane yerine inci saçsa, ne zaman ki tavus kuşunu av, örgemeç (yemeğini de) tuzak yapar.”

GS 418/7’deki beyitte geçen “*turfā kuş*” metaforu bu dörtlükte de yer almaktadır. GS 418/7’de nefis kavramını karşılayan “*turfā kuş*” yanında GS 720/531’de “*hevā*” sözcüğü de nefis kavramının yerini tutmaktadır. GS 418/7’de nefsin yok edilmesi için “*turfā kuşu*”nun avlanması gerektiği ifade edilmiştir. GS 418/7’deki beyitte “*turfā kuşu*”n avı “*rişte-i cism*” iken GS 720/531’de “*tāvūs*” kuşu yerini almıştır.

Nevâyî, GS 317’deki beyitte tuzak unsuru olarak “*dāne*” yerine GS 720’de “*örkemeç*” yemeğini tuzak unsuru yapmaktadır. “*Örkemeç*” sözcüğünün bir yemek adı olduğuna ilişkin bilgiye ML’de ulaşılmaktadır. Nevâyî, ML’de “*Örkemeç*” yemeği hakkında şu açıklamaları yapar: “Yine bazı yemeklerden *kaşmağ*, *katlama*, *bulamağ*, *kurut*, *olaba*, *mantu*, *kuymağ*, *örgemeç*’i de Türkçe söylerler (Barutcu Özönder, 1996:211).” “*Örkemeç*” yemeğinin adı, DLT’de “*yörgemeç*” olarak geçmektedir. “*Yörgemeç*” DLT/III’de “işkembe ve bağırsak incecik

kıyılarak bağırsak içerisine konup, kızartılarak veya pişirilerek yenen (Atalay, 2018:55) bir yemek adı olarak 11.yüzyılda zikredilmektedir. Buradaki “örkemeç” sözcüğü nefsin insana kurduğu tuzaktır. Her iki beyitte “nefis” ile “*turfa kuş*” arasında sembolik bir anlatım ilişkisi kurulmaktadır.

“*Turfa/ turfe kuş*”, Nevâyî'nin “Lisānū't-Ṭayr” adlı eserinde dört yerde zikredilmektedir. “Lisānū't-Ṭayr” da, Hüdhüd, otuz kuşa (Sî-murg) Hakk'a ulaşmaları için çıktıkları manevî yolculukta onlara yol gösterirken birçok “*vādî*”lerden geçirir. Bu vādîler tasavvufî kavramlarla örülü bir biçimde adlandırılırken Hüdhüd, otuz kuşa birçok hikâyeler anlatarak kılavuzluk eder. Hüdhüd, “*Hayret Vādî*”sinin sıfatlarını anlatırken bir hikâye anlatır ve o hikâyenin kahramanı olan hükümdarın manevî varoluşu için “*turfe kuş*”u tercih eder:

Ol yigit bu nüktedîn horsend olup

Ni kim ol ikki dise fermân bile

Bu biri eylep iṭā'at cān bile

Kārvānlar tiz itip bāzār-ı şeyd

Kıldılar ol turfe kuşnı eyle şayd (LT:224)

“O yiğit, bu ince sözden tevekkül eyleyip iki ferman buyurursa bunlardan biri can ile itaat edip diğeri de aklını yitirmişlerin pazarına kervanlar düzüp o tuhaf kuşu da avlamayı niyet ettiler.”

Kuşlar, “*tevḥîd vādîsi*”den geçip “*hayret vādîsi*”ne gelirler. “*Tevḥîd vādîsi*” “Allah'ın birliği içerisinde varlığından tamamen sıyrılmaya varlığını birlik içinde eritme vadisidir. Varlığı “bir” içinde yok olmasıdır (Toprak, 2021:120)” şeklinde ifade edilmektedir. “*Hayret vādîsi*” ise “insanın varlığını ve kendini kaybettiği, ateşin buza döndüğü vadidir. İnsan varlığını ve yokluğunu sorgulamayı bırakır şaşkınlık içinde hiçbir şey bilmediğini hatta bilmediğini de bilmediğini düşünmektedir (Toprak, 2021:120)” şeklinde açıklanmaktadır.

Hikâyede zamanında bir hükümdarın benliğinde oluşan manevî cevheri keşfederek zorlu bir yolculuğa çıkması anlatılır. Hikâyede bu “*hüsrev-i âfâk-gîr*” bir rüya görür. Rüyası hayırlı ve mübarektir. Bu rüyayla başlayan hikâyesinde hükümdarın gönül gözü açılır ve ilahî aşka tutulur. Hep bu rüyayı görmeyi arzular. Fakat bu rüyadan sonra hükümdarın huzuru kaçır. Gün geçtikçe ilahî aşk yüzünden kara bir sevdaya tutulur ve kendini yollara verir. Derbeder ve perişan bir halde olur. Hükümdar, bir meclise tesadüf eder. O mecliste bir “*nev-cevānî*” ile karşılaşır. Bu yiğidi tanıır ve rüyasında gördüğünü fark eder.

Meclistikiler derdini açan hükümdarı dinlerler ve yol gösterirler. Meclistikilerin sözlerini işiten yiğit de ilahî aşka varabilmek için bu nefis denilen “tuhaf kuşu” avlanması gerektiğini fark eder. Nevâyî, insanın nefsiyle baş başa kalma durumunu bir şaşkınlık süreci olarak görür. Bu şaşırışlıktan ve hayrete düşmekten kurtulmanın tek yolu olarak da nefsin yok edilmesi gerektiğini düşünür.

“*Turfe kuş*”un bir diğer geçtiği satırda (LT 246) ise kuşların fenâfillâh yolculuğundan bekâ yolculuğuna varışlarının anlatıldığı kısımdır. Bir hurma bahçesinin içindeki hurma ağaçlarının tıpkı bir insan gibi meyvelerini doğurdıkları ve bir insan ömrü kadar var olduklarına ilişkin bilgiler çerçevesinde insan benliğinin doğumu, farkındalığı ve varoluşsal olgunluğunun “*turfe kuş*” üzerinden metaforlaştırılması durumu söz konusudur:

Zatınıñ icmālîğa tafsîl-sin

Hem vücūd eşkālîğa te'vîl-sin

Öz vücūdunğa tefekkür eylegil

Her ni ister-sin özünđin istegil

Ṭurfe kuş-sın ravza naḥlistānıdın (LT:246)

“Hem zatının bütününe bir şerhsin hem de yarattığı varlıklarının suretlerinin her birinin anlamısın. Kendi yaratılmış olan varlığını düşün. Her ne istersen kendinden iste. Hurma bahçesinin içinde bir tuhaf kuşsun.”

Burada iki iman çeşidinden bahsedilebilir. Biri icmâlî iman diğeri de tafsîlî imandır. İcmâlî iman “inanılacak şeylere kısaca ve toptan inanmak demektir. İmanın en özlü ve en kısa şekli olan icmâlî iman, tevhid ve şahadet kelimelerinde özetlenmiştir (“İlmihal/ I İman ve İbadetler”, 2022)”. Tafsîlî iman “inanılacak şeylerin her birine, açık ve geniş şekilde, ayrıntılı olarak inanmaktır (“İlmihal/I-İman ve İbadetler”, 2022).” Nevâyî’nin “*zatınıḥ icmâlî*” dediği husus, Allah’ın birliği ve tevhid inancının bütününe kapsayan bir vahdâniyeti belirtmektedir. “*Vücüt eşkâlî*” ise Allah’ın yarattığı varlıkların suretidir. Nevâyî burada Allah’ın yarattığı varlıkların her birinin yüce Allah’ın bir suretleri olduğunu da ifade etmektedir.

Nevâyî’ye göre insan, icmâlî olarak kelime-i şahadet getirerek Allah’ın birliğine iman ettiğini ve genel bir imana inandığını dile getirmektedir. Allah’a inanmak, kısaca onun birliğine iman ile başlamaktır. Dizelerdeki “*tev’îl*” sözcüğü “dönüp varmak, dönüp gelmek” anlamındaki evl kökünden türeyen te’vîl (döndürmek); sözü iyice inceleyip varacağı mânaya yormak; bir şeyi amaçlanan son noktaya ulaştırmak” demektir. Terim olarak “naslarda geçen bir lafzı bir delile dayanarak aslı mânasından alıp taşıdığı muhtemel mânalardan birine nakletmek” diye tanımlanır (“Te’vîl”, 2012)”.

Aynı zamanda tev’îl, kelâm ve fıkıh terimidir. Kelâm ilmine göre tev’îl, “ilâhî sıfatların anlaşılması, peygamberlerin ismet sıfatıyla bazı naslar arasındaki çelişkili görünümün giderilmesi, kıyamet alâmetleriyle âhîret hallerinin izah edilmesi, imân-günâh-tekfir meselelerinin yorumlanması gibi birçok konuda başvurulmuş akılcı yöntemin ana unsurlarından birini oluşturur (“Te’vîl”, 2012)”. Fıkıh ilmine göre “tev’îl” terimi şu şekilde açıklanmaktadır:

Bir sözün bir delilden hareketle zâhir anlamının terkedilerek taşıdığı diğeri bir mânaya göre anlaşılması, kapalı lafızların açıklanması” mânasında kullanılmıştır. Terim olarak tev’îl en yaygın tanımlarından birine göre lafzın bir delil sebebiyle mercuh ihtimale hamledilmesidir. Buna göre tev’îl işleminde lafzın ilk akla gelen belirgin (zâhir) veya diğeri anlamlarına baskın (râcih) bir anlamı bulunmakta, fakat bir delil dolayısıyla bu anlam bırakılarak lafzın muhtemel olmakla birlikte akla hemen gelmeyen veya râcih olmayan diğeri anlamı esas alınmaktadır. Gerek zâhir mânanın terkedilmesi gerekse umumun tahsisi şeklinde gerçekleşsin her tev’îl bir bakıma sözün hakiki anlamından mecaza çekilmesi işlemidir (“te’vîl”, 2012).

İmanın icmâlî ve tafsîlî yönleri inanç sisteminde açık ve belirgindir. Nevâyî, bu dizelerde iman etmek ile iman etmenin ötesindeki yegâne anlamın Allah olduğunu vurgulamaktadır. Burada tev’îlî delil, Allah’ın sûretinin tecellisi olarak da yarattığı varlıklardır. Nevâyî, yaratılan bu varlıklardan biri olan insanı da sorgulayabilen bir varlık olarak görür. İnsanı hurma bahçesinde yer alan tuhaf ve garip bir kuş gibi görür. Hurma bahçesi, dünyanın bir metaforudur. “*Ṭurfe kuş*” da benliğini sorgulayabilen ve hükmeden insanın bir metaforudur.

Nevâyî, “Lisānū’ṭ-Ṭayr”da “*ṭurfe kuş*” yerine “kakknüs kuşunu”nun vasıflarını anlattığı kısımda, kakknüs için “*ṭurfe ṭayr*” adını zikreder. Ömür Ceylan kakknüs kuşunun efsanesini şu şekilde açıklamaktadır:

Şark efsanelerinde geçen kakknüs ise Hindistan’da yaşadığına inanılan tüyleri rengârenk mitolojik bir kuştur. Gagasında 360 delik vardır ve yükseklerde bulunduğu rüzgârın marifetiyle gagasındaki bu deliklerden türlü sesler çıkarır; sese toplanan kuşlardan bazılarını yiyerek bin yıl ömür sürmüştür. Bin yıl dolduğunda pek çok odun ve çalı çırpı yığıp üzerine çıkarak içli içli ötmeye başlamış. Bir süre sonra ötüşüyle cezbeye gelip kanatlarını çırpar ve odunları tutuşturarak yanıp kül olurmuş. Külleri arasından bir yumurta ve o yumurtadan yeni bir kakknüs çıkarmış (Ceylan, 2007: 134-135).

Nevâyî, kakknüs kuşunun küllerinden sır dolu var olma efsanesi ile insanın benlik sorgulamalarını ve ruhsal varoluşun ilk adımlarını, tuhaf ve anlaşılmaz güç bir olgu olarak değerlendirdiği “*Öziniḥ şeyḥ rūḥı mededidin aña tettebbu’ kılğanda kakknüsniḥ temsîli*” adlı manzum parçasının giriş satırında, “*ṭurfe ṭayr*” olarak metaforlaştırmaktadır: *Bar imiş kakknüs*

diğen bir turfe tayr “Kaknüs kuşu diye tuhaf bir kuş varmış” (LT:254).” Kaknüs kuşu, Türk kültürüne özgü bir kuş olmayıp doğu kültürüne ait efsanevî bir kuştur. Nevâî'nin burada “kuş” hayvan adı yerine Arapça kökenli “tayr” sözcüğünü kullanmayı tercih etmesi ise dikkat çekicidir.

Nevâî, “Lisânü't-Tayr” adlı eserini yazma girişimini, eserini vücuda getirme adımlarını, “Fânî” ile “Nevâî” mahlaslarının konumunu, “*bu kitâbda taḥallüş tağyîriniñ 'özri*” kısmında şu şekilde değinmektedir:

Fârsî nazm içre sürdüm kalem

Nazmunu her şınıfını kıldım raqam

Feyz yitkeç ol me'ânidin maḥa

Taptı bilgü nazm-ı Fânîdin maḥa

Çün Lisânü't-tayr âğâz eyledim

Turfe kuşlar birle pervâz eyledim

Munda enseb irdi kim tüzgeç nevâ

Bolsa nazmımğa Nevâîdin edâ

Kim nevâ kuşlar tili elḥâmidur (LT:272)

“Fars şiirinde şiirler kaleme aldım. Şiirin her türünde dizeler yazdım. Lisânü't-Tayr'ı kaleme aldığım zaman bir Fânî'nin şiirinden mânâ cevherini ilham alınca bir ilim buldum. Tuhaf kuşlar ile kanatlandım. (Şiirime) nağmeler düzünce bu durumu (fark etmek) pek münasip oldu. Nevâî'den şiirime (onun şiir) üslubu olursa ki (Nevâî'nin şiirinin nağmesi) kuşlar dilinin nağmesidir.”

Nevâî'nin “Lisânü't-Tayr” adlı eserinin yaratılma süreci, tıpkı yeni doğmuş, eşi benzeri görülmemiş tuhaf bir kuşun gökyüzünde bir anda belirmesi şeklinde “*turfe kuşlar*” ile anlatılmaktadır.

Nevâî, “Fânî” mahlası ile şiir yazma girişimine adım atarken şiirinde bir ahenge ve bir sese gereksinim duyduğunu; bu gereksinimini şiirde karşılayacak olanın ise kuşların cıvıltısı gibi özgün bir ses olduğunu vurgular. O, şiirinin kuşlar gibi özgün bir sese sahip olması için “Nevâî dili” şeklinde özgün bir şiir üslubunu yaratır. Bu durum Nevâî'nin şiirlerindeki mahlas seçimini de etkilemiştir. Nitekim Nevâî'nin şiirlerindeki mahlas seçimi için Canpolat'a göre “Türkçe şiirlerinde Nevâî, Farsça şiirlerinde ise Fânî mahlasını kullandığını, nevâ'nın kuş dilinin nağmeleri demek olduğunu, üstelik de Türkçe yazıldığı için bu esere Nevâî mahlasının daha uygun olacağını belirtiyor (Canpolat, 1995:5-6).” Lisânü't-Tayr'da “*turfe kuş*”, Nevâî'nin edebî varoluşunun aktarıcısıdır.

2.2. Nevâdirü's-Şebâb'da Yer Alan Özel Kuşlar

Ali Şir Nevâî, insanın gençlik çağının altın kadar değerli ve nadir bir evre olduğu yaklaşımından hareketle divanlarından birini “Gençliğin Nadirelikleri” olarak adlandırılan “Nevâdirü's Şebâb” divanıdır. Bu adı divanına vermesindeki niyetine “Muḥâkemetü'l-Lügateyn” adlı eserinde şu açıklamalarla değinmektedir: “Yine gençlik döneminde beyanın kaleminden gösteriş meclisine ve süsleyiş bostanına girmiş olan “Nevâdirü's Şebâb” divanı ile bu nâdirlerin temasından gençlerin dünyasında kargaşa çıkarmış, ülke gençlerinin gönlünden rahatlarını kaçırmıştır (Barutcu Özönder, 1996:215).”

“Nevâdirü's Şebâb” divanında yer alan özel kuş adları, Nevâî'nin çok yönlü tasavvufi felsefesinden yoğrulmuş bir biçimde yer almaktadır. Nevâî açısından bu özel kuşlar İslamî ve tasavvufi birikimler sonucunda var olduğu görülmektedir.

Angla zîrek kuş anı kim körüben mundağ dām

Bolmağay tigreside āb-ħor u dāne-ṭaleb (NŞ:40/4)

“Zeki kuş, çevresinde tane ve su gibi bir tuzağı gördüğünde açgözlü bir kuş olmayacak, bunu idrak edin.”

Nevâyî, insanın dünya nimetlerinin her birini aldatıcı bir tuzak olarak görmektedir. Nevâyî, NŞ 40/4’teki beyitte “zîrek kuş”una gafil olmayan ve nefsinin terbiye edebilen insanın temsili olarak yer vermektedir.

Akıllı bir insan ömrü boyunca nefsinin terbiye ettiği gibi dünyanın tuzaklarına da kanmaz. Ömrün geçmesi Nevâyî için sıklıkla vurgulanan bir durumdur, o dünyayı vefasız ve geçici bir yer olarak gördüğü için burada geçirilen ömrü de bu bağlamda değerlendirir. Ömrü değerli kılan geçirilen zamanın gaflet içinde olmamasıdır (Toprak, 2021:71). Akıllı bir insanın sembolü olan “zeki kuş” tuzaklarla dolu olan yem tanelerine ve suya meyletmez. Nevâyî’ye göre akıllı bir insan dünyanın tuzaklarına aldanmamalıdır.

Barça zîrek kuşka çün ol zülf dāmı kildi kayd

Ey Nevâyî anda könglüm mübtelā bolsa ni tang (NŞ: 363/7)

“Ey Nevâyî, bütün zeki kuşlar (sevgilinin) saçlarının tuzağına bağlanmışsa; gönlüm de bu tuzağı meyledip tutkunu olsa bunda hayret edilecek ne var?”

Nevâyî’nin maşuk sembolü Allah’tır. Sembolik olarak kullandığı mazmunlar olan sevgilinin boyu, saçı ve yanağı maddî aşktan mecazî ve hakîkî aşka birer köprü görevi görür (Toprak, 2021:138). Nevâyî, NŞ 363/7’deki beyitte ilahî aşkın mazmununu olarak “saç” kavramını ele almaktadır. NŞ 363/7’deki “zülfi” sevgilinin saçlarıdır. Allah’ın yarattığı varlıklarla kurduğu bağ ise beyitte “kayd” ile adlandırılmaktadır. Nevâyî, Allah ile kurulan bağı bir saç bağı gibi hayal eder. Bütün kullarda bu bağı esiri olmayı canı gönülden istemektedir. “Zîrek kuş” ise “insan-i kâmil”in (olgunluğa ermiş olan insanın) metaforudur. Olgun insan akıllıdır. Kâmil olan insan Allah’a derinden bağlıdır. Bu durumdan da şikâyetçi değildir.

Dehr bostānıga zîrek kuş ni kılsun meyl kim

Gonçe cüz kanlıg köngül açmas bu gülşen gül-büni (NŞ: 591/6)

“Zeki kuş, dünya bahçesine niçin gönül versin ki; bu gül bahçesindeki gonca gülün (her bir) yaprağı da kanlı bir gönül açmaz.”

Nevâyî’ye göre yaşanan bu dünya gelip geçicidir. İnsanlar bu dünyada fânîdir. Dünyanın gelip geçici oluşu ve insanlar için aldatıcı bir yer olmasından dolayı NŞ 591/6’daki beyitte “dehr bostānı” ifadesi kullanılmaktadır. Nevâyî, dünyanın insanı cezbedici ve aldatıcı yönünü bir gül bahçesi olarak hayal etmektedir. “Gönül” kavramı ise açmamış gonca bir güle benzetilmektedir. NŞ 363/7’deki insan-ı kâmilin metaforu olan “zîrek kuş”, NŞ 591/6’daki “zîrek kuş”un da metaforudur. Akıllı başında olgun bir insan dünyaya cezbedici güllerle dolu bahçe de olsa meyletmez. Nevâyî’ye göre insanın içindeki ilahî aşkın açtığı derin yaranın çaresi, açmamış gonca bir gül değildir; bu gonca gül de gönlü yaralı bir âşığa da çare olmaz. Gönlü yaralı âşığın tek çaresi sevgiliye kavuşmaktır. Sevgili de Allah’tır. Âşığın görevi sevdiğine sadık olmaktır o bezm-i eleste verdiği söze sadıktır, gözleri başka yöne bakacaksa onları katranla kapatacak kadar samimi bir âşıktır (Toprak, 2021:140).

Nevâyî, zîrek kuşunu Lisânü’t Tayr adlı eserinin “kuşların fenâ huşulidın beķā vuşulıga yıken” kısmında zikretmektedir. Hüdhüd’ün yol gösterdiği otuz kuşun fenâfillâh yolculuğundan beķā yolculuğuna süresince kavrama ve sorgulama içerisinde olma durumunun metaforu olarak zîrek kuşa yer verilmektedir:

Kim tekellüm anda şirket tapmağay
Bikr-i ma'nîniñ 'izârın yapmağay
Kuş tili bilgen sözüm fehm eylegey
Fehm iterdin hem besî vehm eylegey
Lîk zîrek kuş çü bildi bu maqâl
Añlağay kim ni durur bu sözge hâl (LT:246-247)

“Bu kelâmı ederken şirk koşmayacak; yeni bir anlamın çehresini çıkarmayacak; Kuşdili bilmiş sözüm idrak edecek; İdrak ettiğinden de çok sakınacak. Fakat zeki kuş bu lafzı bildiğinden bu sözde anlam nedir diye de idrak edecek.”

Yukarıdaki dizelerde geçen “bikr-i ma'nî” ifadesi, divan şairlerinin şiirlerinde yer verdiği kavramlardan biridir. Mine Mengi'nin çalışmasında “bikr-i mana”nın karşılığı olan bikr-i fikr ve bikr-i mazmun ifadelerine yer verilerek birbirlerinin yerine kullanıldığı belirtilmektedir:

Mütercim Âsım, *Kamus Tercümesi* 'nde bikr kelimesinin anlamlarını verirken, “.....Her şeyin evveline bikr denir ve mesbuk bi'l-mesel olmayan her amel ve san'ata ulâk olunur” diyerek; bikrin her işin ve her sanatın benzeri görülmemiş ilk olanını, bir bakıma öncesi olmayanı ifade ettiğini belirtmektedir. Bikr, düşünce, anlam, benzetme gibi şiirle ilgili bazı kavramlarla birleştirilince bikr-i fikr, bikr-i mana ve bikr-i mazmun, bazı sözlüklerde daha önce söylenmemiş olmak kaydıyla sözün güzel ve ince söylenmesi diye tanımlanır (“Divan Şiiri ve Bikr-i Mana”, 2022).

Bikr-i mana, öncesi olmayan ve bilinmedik bir anlam olarak tanımlanmaktadır. Nevâyî'ye göre “bikr- ma'nî”, ezeli varlık olan Allah'tır. Allah'ın varlığının başlangıcı ve sonu yoktur. İlk İslam filozoflarından olan Kindî ezeli varlığın tarifini şu şekilde yapmaktadır: “(...) ezeli terimini “yok olması imkânsız varlık” diye tarif eder. Ona göre ezelinin varlığı için bir başlangıç düşünülemez, çünkü sürekli olarak vardır. Varlığı başkasına bağlı değildir, bu sebeple onun illeti yoktur (“Ezel”, 1995).”

Önemli İslam filozoflarından biri olan Fârâbî için “(...) tam anlamıyla ezeli olan sadece “ilk varlık” Allah'tır. Zira ilk varlık diğer bütün varlıkların ilk sebebidir. O bütün eksiklik çeşitlerinden münezzehtir; en şerefli ve en kadîm varlıktır (“Ezel”, 1995).” Allah'ın varlığının anlamı ezeli ve ebedîdir. Buradaki bikr-i mana Allah'ın varlığının anlamıdır. Nevâyî'ye göre Allah'ın kelâmı da kuşdildir. LT'de yer alan otuz kuş da bu kelâmı anlayabilme gayesindedir.

Buradaki “zîrek kuş”, zorlu bir manevî yolculuğa çıkan; bu manevî yolculuk süresince akli ve idraki merkeze alan otuz kuşun metaforudur. Hüdhüd'ün yol gösterirken kullandığı dil kuşdildir. Bu kuşdili de Allah'ın dilidir. Allah'ın dilini bilmek kuşdilini bilmekten geçmektedir. Bu bilgiyi bilen kuş da zeki bir kuş olmaktadır.

Perî-veş tıflardın her zemân artar cününüm ki
Birürler hûş u 'aqlım kuşlarığa taş atardın rem (NŞ: 427/5)

“Peri gibi küçük çocuklar yüzünden her zaman deliliğim artar ki aklımın kuşlarına taş atarak beni korkuturlar.”

Nevâyî, NŞ 427/5'deki beyitte küçük çocukların ortalarına aldıkları bir meczubu taş atarak korkuttuklarını, bu taşlar yüzünden aklını daha da yitirmekten korkan meczubun halini anlatır. Meczuplara taş atma durumu Nevâyî'nin GS 253/5'deki beyitinde de yer almıştır. Nevâyî, ilahî aşkla bağlı âşıkların halini bir delirme hali olarak görür. Ali Şir Nevâyî şiirlerinde delilikle ilgili *divâne*, *tilbe*, *cünûn*, *şeydâ* sözcüklerini kullanır. Onun anladığı anlamda delilik aşkın yoğunluğu ve yüceliği karşısında aslında aklın çaresiz kalışını, aşk sarhoşluğuyla sıradan insanlardan beklenmeyen davranışları ifade eder (Toprak, 2021:126). Bu beyitte Nevâyî aşkın yoğunluğundan delirmiş bir “cünûn” olarak kendisini tanımlar. Beyitte “taş” kavramı da Allah'ın insanlara dünya hayatı boyunca imtihan ettiği her türlü sıkıntı ve kederin bir

metaforudur. İnsanın sürekli sıkıntılarla, acılarla imtihan oluşu ise aklın sınırlarını zorlayıcı bir husustur.

NŞ 427/5. beyitteki “hüş” ve “akıl” kavramları önem arz etmektedir. Bu kavramlar Nakşibendî inancının düsturlarını çağrıştıran kavramlardır. Ali Şir Nevâyî'nin Nakşibendîlik tarikatına intisabı hakkında Toprak (2021) şu bilgileri aktarmaktadır: “Ali Şir'e tesir edenlerin başında İran'ın büyük mutasavvıflarından Abdurrahman-ı Câmî gelmektedir. Câmî'ye olan hayranlığı ve fikirlerine duyduğu hürmet onun Câmî'nin mensup olduğu Nakşibendiyye tarikatına girmesine sebep oldu (Kut'tan akt. Toprak, 2021:170).” Nevâyî'nin NŞ 426'da yer verdiği “*hüş u 'aklım kuşları*” adlı özel kuşu, Nakşibendîlik tarikatının düstûrî olan “*hüş-der dem* (Toprak, 2021:171)”dir. Bu düstûr için Toprak (2021) şu bilgilere yer vermektedir: “Anın farkında olunması ve kalbin ve aklın her an gafletten uzak tutulmasıdır (Toprak, 2021:173).” NŞ 427/5'deki “*hüş u 'aklım kuşları*”, Nakşibendîliğin bir metaforudur. Nevâyî, ilahî aşktan dolayı aklını yitirmiş bir meczup olunca küçük çocukların taşlarının hışmına uğrar. Böylece aklını fazla yitirmekten korkarak Allah'a sığınmaktadır.

Âfiyet kuşlarının cem'iyeti kalğay mu

Munça min tilbege kim tefrika taşın attıng (NŞ: 340/4)

“Sihhat kuşlarının topluluğu yerinde duracak mı ki bunca nifak taşını benim gibi bir deliye attın.”

Nevâyî NŞ 340/4'teki beyitte de delirme metaforunu işlemektedir. Nevâyî, ilahî aşktan dolayı delirme durumunu anlattığı ifadelerden biri “*tilbe*” sözcüğüdür. Nevâyî'nin kendisi NŞ 426'daki “*cününüm*” ifadesine karşılık NŞ 340/4'te “*min tilbe*” ifadesini kullanır. Beyitte sağlığın, sihhatin metaforu ise “*âfiyet kuşları*”dır. Hadislere göre Allah'ın insana verdiği nimetlerin en hayırlısı âfiyettir (“*Âfiyet*”, 1988). Uludağ, İslam Ansiklopedisi'nde âfiyetin insanların dünya hayatında çektiği sıkıntılara karşı Allah'ın bir mükâfatı olduğuna dair şu ifadelerle yer vermektedir:

Âfiyet içinde ömür sürmek arzu edilen bir şey olmakla beraber Allah sevdiği kullarının samimiyetini ölçmek için zaman zaman sıkıntı ve üzüntülerle onları dener. O halde sabretmek şartıyla bu sıkıntılar birer sevgi nişânesidir. Gerçekte âfiyet hayatın neşesi ve yaşama sevincidir: ancak insan yaşadığı sürece birçok can sıkıcı ve üzücü olaylarla karşılaşabilir. Bütün bu olumsuzluklar sabırla karşılanırsa o zaman belalar âfiyete ve engin bir gönül huzuruna dönüşür (“*Âfiyet*”, 1988).

Beyitte yer alan “*tefrika*” kavramı, dinî, fikrî ve siyasî anlamda ayrılığa ait bir kavramdır. Nitekim Başoğlu, İslam Ansiklopedisi'nde “*tefrika*” sözcüğünü şu şekilde tanımlamaktadır: “Sözlükte “ayırma, ayırt etme, parçalama; dağılma, parçalanmışlık” anlamlarındaki *tefrika* terim olarak belirli bir dinî, fikrî veya siyasî birliğe sahip insan topluluklarının bölünüp parçalanmasını, firkalara ayrılmasını ifade eder. Tefrikanın karşıtı *vahdet/cemaattir* (“*Tefrika*”, 2011).” Tefrika, beyitte geçen “*cem'iyet*” kavramının zıddıdır. “*Tefrika*”nın fikhî yönüne Buhârî ve Müslim'in görüşleri aracılığı ile Başoğlu şu şekilde değinmektedir: “Müslümanlar birbirini sevmeye ve korumada bir vücudun organları gibidir. Vücudun herhangi bir organı rahatsızlanırsa diğerleri de bu yüzden ateşlenir, uykusuz kalır (“*Tefrika*”, 2011).” Nevâyî de “*âfiyet*” ile “*tefrika*” kavramlarını sembolik olarak kullanmaktadır.

Nevâyî, NŞ 340/4'teki beyitte huzur içinde yaşayıp giden toplumun içinde bir anda oluşan her türlü fikrî, siyasî ve dinî ayrılıkların insanları bir kargaşaya sürüklediğini vurgulamaktadır. Kendisini de ilahî aşktan delirmiş bir meczup olarak belirtmesine rağmen onu da bu ayrılıkların içine çekmeye çalışmalarından yakınmaktadır. Nevâyî'nin amacı, insanlar arasında huzurun inşa edilmesidir.

Tiriglik kuşlarığa yapıban dām

Tingiz emvâcudın andağ ki şayyād (NŞ: 657/4)

“Ey avcı, öyle bir avcısın ki hayatın kuşlarına denizin dalgalarından tuzak kurup avlarsın.”

Allah, insanları dünya hayatı boyunca imtihan eder. İnsanları imtihan etmesinde, O'na olan imanlarının hakkaniyetini sınar. NŞ 657/4'te, dünyada fânî varlık olan insanın metaforu olarak “*tiriglik kuşları*” yer almaktadır. Bu beyitte yer alan “*şayyād*” ise Allah'tır. Allah, “*tiriglik kuşları*”na deniz dalgalarından bir tuzak kurar. Buradaki tuzaktan kasıt, Allah'ın insanlar için hazırladığı türlü sıkıntılar ve zorluklardır. NŞ 657/4'teki “*dām*” ifadesi yaşamın türlü tuzaklarıdır. İnsan bir yaşam denizindedir ve bu “*tingiz emvâcî* (denizin dalgaları)” da yaşamdaki zorluklardır.

Tilbe kuş diktür Nevâyî köngli sevdâ deştide

Anı tã sin eylemişsin ey peri-ruhsâre şayd (NŞ:119/7)

“Onu bir periye av eylediğinden beri, Nevâyî'nin gönlü sevda çölünde deli bir kuş gibidir (Toprak, 2021:128).”

Nevâyî, NŞ 119/7'deki beyitte kendini sevda çölünde dolanan deli bir kuş olarak hayal etmektedir. Ali Şir Nevâyî sık sık hayvanları bir benzetme aracı olarak şiirine taşır. Aşk anlatmak için de kimi zaman kudurmuş bir köpeği, kimi zaman deli bir kuşu bazen de mitolojik hayvanları şiirine taşır (Toprak, 2021:128). Bu beyitte de Nevâyî gönlünü deli bir kuşa benzetmektedir. NŞ 119'daki “*per-i ruhsâre* (peri yüzlü)” ise Allah'ın cemâl-i mutlağdır.

Ali Şir Nevâyî'nin Türkçe divanlarında ve Lisanü't-Tayr gibi eserlerinde vadi, çöl, deşt ve sahra gibi yer adlarıyla mekân metaforları kurulmaktadır. NŞ 119'da “*sevda deşti* (sevda çölü)” bir mekan metaforudur. Toprak (2021) çalışmasında, Nevâyî'nin vadi ve çöl metaforlarının eserlerindeki görünümü üzerine şu bilgilere yer vermektedir: “Vadi metaforu tasavvufta aşkın zorluklarını anlatır. (...) Bu vadi bazen de çöl metaforuyla anlatılmaktadır. Aşk çölü pek çok korkunç özelliğinin yanında vahşi hayvanlarla dolu, insanın aklına gelemeyecek kadar şaşılacak şeylerin gerçekleşebildiği bir yer olarak düşünülmektedir (Toprak, 2021:121).” Nevâyî'ye göre sevda ise geçilmesi aşılması zor bir çöldür. İlahî aşkla dolu olan âşğın gönlü de deli divane bir kuş gibi sevda çölünde dolaşmaktadır.

Kayan kılsa hevâ ol turfe kuş uykum alur kayğu

Vü ger külbemde bir tün kónsa hod közdin uçar kayğu (NŞ: 508/1)

“O tuhaf kuş ne zaman uça kaygılanırım, uykum kaçır; eğer kulübeme bir gece konarsa da bu kez kaygım gider ve mutlu olurum”

“Tuhaf kuş”, Nevâyî'nin Türkçe divanlarında nefis ve benlik kavramlarıyla bütünleşirken NŞ 508/1'de ise farklı bir durum söz konusudur. Bu beyitteki “*tuhaf kuş*” bir “*zikir kuşu*”dur.

Allah'ı zikir etmek, sürekli anmak Kur'an-ı Kerim'de sıklıkla bahsedilir. Allah'ı zikretmenin gece-gündüz ve her an zikir etmekle bütünleşebileceğine ilişkin Kur'an-ı Kerim'de yer alan bazı ayetlerde şu şekilde açıklanmaktadır:

Dedi ki: “Rabbim! Benim için bir alamet kıl.” Dedi ki: “Senin alametin, (jest ve mimiklerle) işaretleşme dışında üç gün boyunca insanlarla konuşamamandır. Rabbini çokça zikret. Akşam ve sabah O'nu tesbih et.” (“Âl-i İmran/41”, 2022).

Gönülden yalvararak, korku ile ve yüksek olmayan bir sesle, sabah ve akşam Rabbini zikret. Sakın gafillerden olma! (“Arâf/205”, 2022).

Sabah akşam Rablerinin rızasını umarak O'na dua edenlerle beraber sabret. Dünya hayatının süsünü isteyerek gözünü onlardan ayırma. (İlgin, alakan onlar üzerinde olsun.) Kalbini zikrimizden gafil bıraktığımız, hevâsına uyan ve işleri hep aşırılık olan kimseye itaat etme (“Kehf/28”, 2022).

Ve sabah akşam Rabbinin adını zikret (“İnsân/25”, 2022).

Nevâyî'ye göre Allah'ı anmadan geçen bir gün heba olmuş bir gündür. O gün Allah'ı zikir etmeyi unutan insan kendisi için kaygı duymalıdır. Ama bir gece vakti insan Allah'ı aklına getirdiği zaman zikir ederek anar. İşte o zaman insanın içindeki kaygısı gider ve uykuları kaçmaz.

Ey köngül ot turfe kuş mā'il bizing sarı bulut

Gayr bāğ u gül-şenin āhır nişīmen boldı la (NŞ: 575/6)

“Ey gönül, tuhaf kuş bizim bulutu (aşk) ateşiyle yakmayı meylederse başka gül bahçesi ve bağ da (onun) son meskeni oldu.”

Varlığın birliğini bütün benliğiyle görebilen insan-ı kâmil, varlığın birliği ile varlığın çokluğu arasındaki ince ayrımı yapabilmelidir. Tecellî fikri hem yaratan varlığın sureti hem de yaratılan varlıkların suretlerinin tek bir varlığın birliğinde toplanmasıdır.

İslam âlimleri varlığın tecellî olma durumunu ayna metaforu ile anlatmaktadır. Toprak (2021) çalışmasında, İbn Arabî'nin “ayna-tecellî olma” ilişkisi hakkında görüşlerini şu şekilde aktarmaktadır: “İbn Arabî'nin önerdiği yaratma anlayışı “tecellî” ve “zuhûr”dur. Ayna ise onun tecellî anlayışını açıklamakta en sık başvurduğu sembollerden birisidir. Ayna tek bir hakikat olan vücûd veya Tanrı, mümkünler ise bu aynadaki sûretlerdir (Uluç'dan akt. Toprak, 2021:161).”

Toprak'a göre Nevâyî, şiirlerinde varlığın tecellî olma durumunu ayna metaforu, *közü, āyine, mirât* gibi farklı sözcüklerle aktarmaktadır (Toprak, 2021:163). NŞ 575/6'daki beyitte “ayna” yerine “bulut” sözcüğünü kullanılmaktadır. “Bulut” insanın gönül gözünü örten sis perdesinin aralanmasıdır.

Beyitte “gayr” ise tasavvufî bir terim olan “mâsivâ”dır. Uludağ, “mâsivâ”nın tasavvufî boyutu hakkında şunları açıklamaktadır:

Tasavvuf yoluna yeni girmiş veya bu yolda olmakla birlikte vahdet makamına erememiş sâlikler Hakk'ın varlığı (vücûd) ve Hakk'ın gayrinin varlığı (mevcûdât) olarak iki varlık görür. Hakk'ın gayri kabul edilen varlıklara tasavvufta mâsivâ adı verilir. Bu bağlamda Cenab-ı Hakk'ın ahadiyyet mertebelerinden sonraki bütün mertebelerde ve âlemlerdeki zuhuru mâsivâdır. Ancak mâsivâ denildiğinde bu anlam değil şehâdet âlemi denilen âlem ve bu âlemden Hakk'ın gayriyet perdeleriyle zuhûr ettiği yerler (mezâhir) anlaşılır. Buna göre evren, dünya, dünyadaki her şey, insan, insanın bütün ilgileri, yapıp etmeleri, zihnindeki suretler ve bilgiler mâsivâ olarak nitelenir (“Mâsivâ”, 2003).

Beyitte geçen “gayr” ifadesi ile mâsivâ olarak adlandırılan Allah'ın dışındaki varlıklar ifade edilmektedir. Sâlik ve kâmil olan insan, Allah'ın varlığını diğer varlıklardan ayırır; varlığın birliğine inanır. Kâmil insan gözüne inen sis bulutlarını dağıtır ve dünya nimetleriyle ilgilenmeyi bir kenara bırakır.

Hevâ-yı ışıqda könglümde hüş kalmadı kim

Bu tilbe kuşning irür ol hevâda pervâzı (NŞ: 651/3)

“Gönlümde (onun) aşkına (erişebilmeyi) arzulamaktan aklımı yitirdim ki bu deli kuşun uçuşu da (ona olan) arzusundandır.”

NŞ 651/3'teki beyitte “gönül” kavramının metaforu “deli kuş”tur. “*Tilbe kuş*” âşığın gönlüdür. Âşığın gönlü sevgiliye aşkla bağlıdır. Buradaki aşk, ilahî aşktır. Nevâyî de hak âşığıdır; Nevâyî, Allah'ı kavuşmayı sürekli arzulamaktan aklını yitirme noktasına gelmiştir. Nevâyî, gönlünün sevgiliye kavuşma arzusunu sürekli kanat çırpın “deli bir kuş” gibi hayal eder. Allah'a kavuşmayı sürekli arzulamaktan da aklını yitirmiştir.

2.3. Bedâyi'ü'l-Vasat'da Yer Alan Özel Kuşlar

Nevâyî, Türkçe divanlarının üçüncüsünü teşkil eden “Bedâyi'ü'l-Vasat” adlı divanına, insanın orta yaşında münzevi bir yaşama yönelişi ve dünya zevklerinden uzaklaşmaya başlaması sonucunda kemâle ermesinin insanı yüce kılışına ithafen “orta yaşın güzellikleri” adını

vermiştir. Nevâî'nin Türkçe divanına bu adı vermesindeki nedeni, Muhâkemetü'l-Lugateyn adlı eserinde şu şekilde geçmektedir: “Orta yaşlılıkta hayalim kaleminin, onun süsüne nakkaşlık ve zinetine büyüclük etmiş olduğu Badâî'ü'l-vasat divanındaki eşi benzeri olmayan şeyler vasıtasıyla çılgın gönüllerin kapısını aşk taşı ile hakketmiş, o eve fitne ve âfet odunu yakmışımdır (Barutcu Özönder, 1996:215).”

Nevâî'nin “Bedâî'ü'l Vasat” divanında bazı özel kuş adlarına hem insanî hem de tasavvufî ve edebî bir yaklaşımda bulunarak yer verdiği düşünülmektedir.

Dime öksütmegil yâ Râb harâbât ehli gavgâsın

Ki ol ündin küdüret kuşlarığa boldı rem her yan (BV: 506/8)

“Ya rabbi, bozguncular ehlinin kavgasını eksiltme ki o (kavganın) gürültüsünden her bir taraftaki kudret kuşları ürktüler, kaçtılar diye düşünme.”

BV 506/8'deki beyitte yer alan “*küdüret kuşları*” insanın kemale ermiş ve Allah'a sığınmış insanların metaforudur. Beyitte “*harâbet ehli*” ise insanlar arasında bozgunculuk yapanların metaforudur. Nevâî'nin dâhil olduğu bu kemâle ermiş ve inzivaya çekilmiş “*küdüret kuşları*” arasında “*harâbât ehli*”nin nifâk tohumu ekmesinden şikâyetçidir. Nevâî, bu bozguncuların şerrinden dolayı Allah'a sığınmaktadır.

Nevâî'nin fitnelik ve bozgunculuk çıkartanlar için yer verdiği “*harâbât ehli*”nin Kur'an-ı Kerim'deki surelerde bahsi geçmektedir. Bakara Suresi'nde “Dikkat edin! Onlar bozguncuların ta kendileridir. Lakin farkında değillerdir (“Bakara/12”, 2022). Burada Nevâî'nin bahsettiği “bozguncular ehli” anlatılmaktadır. Buna karşılık Araf Suresi'ndeki “Yeryüzü (Allah tarafından düzenlenip) ıslah edildikten sonra orada bozgunculuk yapmayın. O'na korkarak ve umarak dua edin. Elbette ki Allah'ın rahmeti, muhsinlere/kulluğunu en güzel şekilde yapmaya çalışanlara pek yakındır (“A'râf/56”, 2022)” açıklamalar inananları bozguncuların şerrinden korkmak yerine Allah'ın gazabından korkmaya yöneltmektedir. Nevâî de bu yönelim içindedir.

Bir hümâyün kuş kiçe sadkang bolur ey muğ-beçe

Kâf ankâsı mudur yâ deyr huffâşı mudur (BV: 173/4)

“Ey sâkî, bu gece bir mübârek kuş sadakan olur. Acaba bu mübârek kuş, Kaf Dağı'nın ankası mı yoksa İsa'nın yarasası mıdır?”

“*Huffâş*” diğer adıyla yarasa Hazret-i İsa ile ilgilidir ve “murg-i İsa” diye anılır. *Huffâş*, “diğer Arapça adı vatvât, Farsçası şeb-pere olan ve Türkçe'de yarasa denilen kuştur. Bu kuşun gözleri küçük ve zayıf olup geceleri gördüğünden bu nâmı almıştır (Onay, 2016:215).” Sadece gece vakti görebilen bir kuştur. Yarasanın “murg-i İsa” olarak adlandırılmasını Onay, Burhân-ı Kâtı'dan aktarmaktadır: “Murg-ı İsa: (...) Mervîdir ki Hazret-i İsa yarasa kuşu hey'etinde balçıktan bir sûret yapıp lâkin mak'ad yerine delik açmaya zühûl buyurdular. Emr-i İlâhî ile ol sûret rûh bulup tayârân eyledi (Onay, 2016:215).” Beyitte bir gece vakti meyhaneye kutlu ve mübârek bir kuş gelir. Bu “mübârek kuş” meyhanecinin sadakası olur. Gece vakti gelen bu mübârek kuş Nevâî tarafından sorgulanmaktadır.

Muğ, eskiden Orta Asya'da şarabı ateş-perest muğlar sattığı için meyhaneci yerinde kullanılırken, muğ-beçe, mecûsî çocuğu (saki, garson)(...) anlamındadır (Onay, 2016:296). BV 173/4'teki beyitte “*Muğ-beçe*” tasavvuf yoluna girmiş “seyr ü sülûk” ehlidir; mürşittir.

Nevâî, BV 173/4'teki beyitte yer alan “mübârek kuş”u iki kuş şeklinde sorgulamaktadır. Bu kuşlardan biri “*Kaf Ankâsı*”dır. Tasavvufta ve tasavvufî Türk edebiyatında Attâr'ın Mantıku't-Tayr'ı ile Nevâî'nin Lisânü't-Tayr'ından mülhem olarak vahdet-i vücûd düşüncesi içerisinde adem-i mutlak'ın sembolüdür (Ceylan, 2007:33). Ankâ hayali bir kuş olması, ele geçirilemeyişi, Kaf dağı gibi hayali bir mekânda yaşaması gibi imkânsız simgeleyen özellikleri ile şairler için aşkı anlatan en önemli hayvanlardan kabul edilir (Toprak, 2021:377). Bu beyitte “Kaf Dağı'nın ankası” ulaşılması güç “fenâfillâh”ı ifade etmektedir.

Diğer kuş ise “*deyr huffāşi*”dır. “*Deyr huffāşi*” Hz. İsa kuşu olmasından hareketle ölmeden önce ölmeyi ve dirilmeyi temsil eder. Bu beyitte “mübârek kuş” ise seyr ü sülûk yolculuğuna adım atan bir müridin metaforik ifadesidir. Mürit, irşat yoluna girdiğinde kendi benliğini öldürür. Mürşidin görevi de müridini irşat yolunda kılavuzluk ederek eğitmektir. Nevâyî’ye göre mürşit için bu görev “*şadk*”dır; Allah’ın rızasını kazanmak içindir.

Buzulğan könglüm etrâfındağı zaḥm içre nâvekler

Beliyyet kuşları vü zaḥm alarga âşiyân irmiş (BV: 259/3)

“Darmadağın olmuş gönlümün etrafındaki okların her biri keder kuşları; gönlümdeki yara da onlara yuvaymış.”

BV 259/3’teki beyitte “*buzulğan köngül*” Nevâyî’nin yaralı gönlüdür. “*Nâvekler*” ifadesi sevgilinin âşıklara çektiği aşk acısıdır. “*Zaḥm*” ise aşk acısının şiddetinden âşığın gönlünde açılan yaradır. Nevâyî de bu beyitte kendisini bir âşık olarak gönlünün darmadağın olduğunu dile getirir. Allah, yarattığı kullarını dünya hayatı boyunca birtakım acılar ve kederlerle imtihan etmektedir. Nevâyî de Allah’a olan aşkıdan dolayı sınanmaktadır. Bu imtihan o kadar zorludur ki Nevâyî’nin gönlünde derin yaralar açılmıştır. Nevâyî’nin gönlünde açılan yaranın yerine “*beliyyet kuşları*”da kendilerine bir yuva yapar. Beyitteki “*beliyyet kuşları*”, âşığın zamanla çektiği acı ve kederlere karşı dayanıklı olan benliğinin bir metaforudur.

2.4. Fevâйдü’l-Kiber’de Yer Alan Özel Kuşlar

Ali Şir Nevâyî, Türkçe divanlarının sonuncusu olan “Fevâйдü’l-Kiber” de insan yaşamının nihaî kısmını teşkil eden yaşlılık evresini manevî açıdan birçok yolları kat edip aşmış ve tecrübe sahibi olmuş bir insan tipinin faydalı yönleriyle anlatmaktadır. Muhakemetü’l Lügateyn’de Nevâyî’nin bu divanı adlandırması hakkında şu açıklamalar yer almaktadır: “Hayatın son demlerinde, tahayyülüm kaleminin, onu Çin mâdeninin kıskanılanı yapmak ve yüce cennet için bir gayret olarak ortaya koyduğu Favâйдü’l-kiber divanında, büyüklere faydaların su gibi hayat veren tadını ulaştırmış, gelip geçici isteklerinin alevine nasihatler kaynağından su vurmuşumdur (Barutcu Özönder, 1996:215).” Nevâyî, edebî hayatının ve şiir gücünün olgunlaşma eseri olarak atfettiği bu divanında bazı özel kuş adlarına başvurmuştur.

Gül-şen-i devrānga māyil bolma zîrek kuş iseng

Kim itken târî kıılır her laḥza gül-berg-i tarî (FK: 621/6)

“Eğer zeki bir kuşsan zamanın gül bahçesine gönül verme ki her an taze gül yaprakları belirebilir.”

“*Zîrek kuş*” (NŞ 40/4; NŞ 363/7; NŞ 591/6) gibi beyitlerde gaflete düşmeyen ve nefsinin yok edebilmiş insan-ı kâmilin metaforu olarak yer almıştı. FK 621/6’daki “*zîrek kuş*” da bu şekilde yer almaktadır. Bu beyitte “nefis” kavramının sembolik ifadesi “*gül-şen-i devrân*”dır. Nevâyî insanın nefsiyle baş başa kalma halini her an taze gülün yapraklarının ansızın açması ile bağdaştırmaktadır. Nevâyî’ye göre nefsinin terbiye edebilmiş bir insan gelip geçen zamana ve hayata da meyiletmez.

Taşlar kim ol perî-peyker bu mecnûnga atıp

‘Akl u dāniş kuşların könglüm öyidin botratıp (FK: 69)

“O peri yüzlü bu Mecnun’a taşlar atıp gönlümün evinden akıl ve bilgi kuşlarını korkutup kaçirtmış.”

Nevâyî’nin beyitlerinde “taş” metaforu sıklıkla görülmektedir. Nevâyî için sevgilinin vasıflarından biri peri gibi güzel yüzüdür. Bu peri gibi yüz, cemâl-i mutlak olan Allah’ın yüzüdür. FK 69’daki beyitte de bir delirme metaforu söz konusudur. Nevâyî’nin delirme metaforu burada “Mecnûn”dur. Mecnûn, Leyla’nın aşkı yüzünden çöllere düşmüş ve Leyla’nın aşkı sayesinde ilahî aşkın vuslatına erebilmiş bir âşıktır. Nevâyî de kendisini bir “Mecnûn”

olarak görür. Bu beyitte hem deli divâne bir âşık hem de âşık Mecnûn şeklinde ikili bir kullanım söz konusudur. Nevâyî, gönlünü “ev” sözcüğüyle metaforlaştırır ve gönlünün evinde aklını ve bilgisini muhafaza etmektedir. Fakat Allah, Nevâyî'yi türlü zorluklarla imtihan etmekten akli ve bilgisi tıpkı bir kuş gibi gönlünün evinden uçup gitmiştir.

İy köngül gül-zâr-ı vaşlınğ şubhıdın nâlen de kuş

Yok ki etfâl-i firâkıng ilgidin perkende kuş (FK: 246/1)

“Ey gönül, vuslatın gül bahçesinde sabahtan akşama kadar inlemeyen bir kuş yoktur ki hicranın çocuklarının elinde paramparça bir kuşsun.”

Nevâyî'ye göre ilahî aşkın vuslatına erişmek isteyen âşık sabahtan akşama kadar fânî dünyada inlemektedir. Nevâyî, bir âşık olarak sevgilisine kavuşmanın arzusu içindedir. Nevâyî'nin diğer beyitlerinde yer alan “*tıff*” ifadesi bu beyitte de yer almaktadır. Nevâyî, kendisini küçük çocukların elinde oyuncak gibi oynatılan “paramparça bir kuş” gibi görür. FK 246/1'deki “*etfâl-i firâk*”, âşık için sevgiliye kavuşamamanın verdiği bir ayrılık imtihanının adıdır. Nevâyî de gönlü “paramparça bir âşık” olarak bu ayrılık imtihanından geçmektedir.

Nevâyî, Allah'ın huzurunu bir gül bahçesi gibi hayal eder. Nevâyî de O'nun huzuruna kavuşabilmeyi dilemekten sabahtan akşama kadar inlemektedir. FK 246/1'deki beyitte âşığın gönlü “*nâlen de kuş*” ve “*perkende kuş*” şeklinde metaforlaştırılmaktadır.

Nâme-i şevkumnu çun iltürge 'âciz boldılar

Yil körünmes közge dem urmas bolup şermende kuş (FK: 246/4)

“Hasretimın mektubunu göndermekte aciz oldular. Rüzgâr göze görünmez; kuş utangaç olup da söz etmez.”

FK 246/4'teki “*nâme-i şevkum*” ifadesi, Nevâyî'nin aşkın şevkiyle kaleme aldığı mektubudur. Nevâyî'nin sevgiliden ayrıldığındaki mektubu “*nâme-i hecr ve/veya nâme-i hicrân*”, aşkını anlattığı mektup ise “*nâme-i şevk*” veya “*nâme-i maksûd*” olarak adlandırılır. Kimi zaman da âşık sevgiliden Türkçe deyişle “bir mihr nâmesi” istemektedir (Gençtürk Demircioğlu, 2010:152).” Gençtürk Demircioğlu makalesinde Nevâyî'nin beyitlerindeki “*nâme-i şevk*” ifadesine şu şekilde açıklık getirmektedir:

Âşık, sevgiliye olan şiddetli aşkını anlattığı mektubu “*nâme-i şevk*” olarak adlandırır. Bu mektupların üzerinde âşığın gözünden akan kanlı yaşlar vardır. Âşık bu coşkuyla dolu aşk mektubuna kıskançlıktan başkasının okumaması için sevgilisinin adını bile yazmaz: Çün Nevâyî nâme-i şevkın yitürseñ er resül/ Tıñrı Hâkķı ruķ'âi bu zâr-ı ser-gerdân üçün (GS 481/7); Nâme-i şevkum ni nev' ol ayğa yitkey çünki min /İl atın oķur ĥaseddin yazmadım 'unvân aña (GS 10/5)/ Hecride teh teh köñül ķan bağlağandındur nişan/ Nâme-i şevkum ki tim tim tamdı közdin ķan aña (NŞ 9/4) (Gençtürk Demircioğlu, 2010:152).

Nevâyî, bu beyitte büyük bir sevinçle sevgiliye bir mektup yazar. Fakat Nevâyî yazdığı bu mektubun sevgiliye ulaştırılamamasından şikâyetçidir. Çünkü Nevâyî'nin sevgilisiyle arasını bozmaya çalışan bozguncular mektubun ulaştırılmasına engel olmaktadır. Bu şevkle yazılan mektup, ilahî aşkla dolu olan âşığın Allah'a aşkını dile getirdiği mektuptur. Hak âşığı mektubunun Allah'a ulaşmasında birtakım güçlüklerin farkındadır. Bu yüzden Nevâyî de bir hak âşığı olarak bu güçlükler ve engellere karşı özlü bir söz söyler. Nevâyî, “ilahî aşkın ateşiyle yanan âşığın bedeni aşk ateşiyle yanıp kül olsa, rüzgâr da dâhil hiçbir şey âşığın gözüne görünmez” diyerek “bir kuş bile âşığın aşk ateşiyle yanmış ve kül olmuş bedenini görse utancından söz etmez” şeklinde özlü bir söz söyleyerek ilahî aşkın engel tanımazlığını vurgulamaktadır.

Kuş bolur başımğa kongaç dūd-ı ahımdın ķara

Kör cünün cezbin kim anda ķonsa bolğay bende kuş (FK:246/5)

“Kuş, ahımın dumanını görüp başıma konunca kara bir kuş olur; (ilahî aşktan) delirmenin sarhoşluğunu tanık olduğu yere konsa esir bir kuş olacak.”

Nevâyî, aşk ateşinden kavrulan bedeninin başına bir kuş konduğunu fark eder. Bu kuş Nevâyî'nin aşk ateşiyle inleyen ahının dumanını görerek başına konar. Nevâyî'nin ahının dumanından kuş, “kara bir kuş”a dönüşür. Burada “kara kuş” âşığın aşk ateşiyle yanıp küle dönmüş gönlünün metaforudur. Nevâyî, aşk ateşiyle sürekli inleyerek kendinden geçmektedir. “Kara kuş” Nevâyî gibi bir âşığı yakıp kül eden sevgilinin aşkına “esir bir kuş” olur. FK 246/5'teki beyitte ilahî aşkla yanıp tutuşan âşıkların benliğini Allah'ın varlığında yok edip kendinden geçmeleri anlatılmaktadır. Bu bir ilahî aşk sarhoşluğudur. Nevâyî de bu ilahî aşkın sarhoşluğuna tutulmuştur. Nevâyî'nin gönlü ilk önce aşk ateşiyle yanıp ah etmekten dumanı tüten “kara bir kuş”tur. Nevâyî'nin gönlü, aşk sarhoşluğuna tutulmasıyla sevgiliye “esir bir kuş” olmuştur. Bu iki özel kuş “gönül” kavramının birer metaforudur.

Fakr tut ger isteseng uçmaq ki bu ümmîd ile

Boynığa tesbih asıp yüngdin kiyiptür jende kuş (FK: 246/6)

“Yamalı kuş, boynuna tespih asıp yünden bir aba giymiştir; (Ey yamalı kuş) bu umutla uçmak istersen Allah'a muhtaç olduğunu unutma.”

Bu beyitte Nevâyî, fenâfillâh yolculuğunun basamaklarından “fakr” durumunu anlatır. Toprak (2021) çalışmasında “fakr” kavramının Kur'ân-ı Kerim'deki mahiyeti ve tasavvufî yönü hakkında şu bilgilere yer vermektedir: “ “Kur'ân-ı Kerim'de şöyle buyrulmaktadır: “Hayır, insan kendini yeterli gördüğü için mutlaka azgınlık eder (Alak Suresi 6).” Bu ayetteki insanın kendini yeterli görmesi düşüncesi onun kulluk bilincinden uzaklaşmasına delalet ettiği için mutasavvıflar fakr kavramına büyük değer verirler. Çünkü onlardaki fakr kavramı Allah'tan başka her türlü şeyde görülen mahrumiyet duygusudur (Toprak, 2021:241).”

Nevâyî, bu beyitte “fakr” kavramının gerçek mahiyetini ortaya koymaya çalışmaktadır. Bu beyitte, boynunda tespih takarak dolaşıp yünlü bir aba giyerek sâlik bir kimse olunamayacağını vurgulamaktadır. Ayrıca beyitte “uçmak” sözcüğü tevriyeli kullanılmıştır. Hem kuşun uçuşması hem de “cennet” anlamında tevriyeli kullanım söz konusudur.

Nevâyî'ye göre bir insan dış görünüşüyle fakr mertebesine ulaşamaz. Fakr mertebesine erişebilmek için insan tüm benliğiyle Allah'a bağlı olmalı ve O'na muhtaç olduğunu bilmelidir. Bu anlamıyla fakir, günlük yiyeceği olmayan, hırpani, üstü başı yırtık ve maddeten yoksul kimse değil, Allah'a muhtaç olma bilinciyle yaşamını sürdüren kimse demektir (Güner'den akt. Toprak, 2021:243). Nevâyî'ye göre fakr mertebesine erişmiş bir kişi dünyadaki cenneti değil Allah'ın huzuruna erişebilmeyi diler. Fakr mertebesine ulaşmış kişi, dünya hayatı boyunca da Allah'a muhtaç olduğunu sürekli hatırlar. Çünkü ona varlık veren Allah'tır. Bu anlamda fakr fenâdır, fakir de fânîdir yani Allah karşısında hiçtir (Toprak, 2021:242). “*Jende kuş*”, dış görünüşüyle fakr mertebesine ulaştığını zanneden kişinin metaforu olmaktadır.

İşk bustânığa kirgende hevâyî kuş kibi

Sümbül-i zülfi bolurnı dâm-ı râhım bilmedim (FK:458/4)

“Aşk bahçesine hevesli bir kuş gibi girince (sevgilinin) saçının sümbülünü merhametimin bir tuzağı olarak düşünemedim.”

Nevâyî'ye göre insan nefsinin tuzağına düşebilir. Hatta nefsi ona bir tuzak kurabilir. İnsan bu durumda gâfil avlanır. FK 458/4'teki “ışk bustânı” dünyanın aldatıcı bahçesidir. Nevâyî'ye göre dünya bir tuzaktır ve insanı cezbetmeye çalışır. Beyitte “*hevâyî kuş*”, aşk bahçesine girip sümbül gibi kokan saçların tuzağına düşmüş kuştur. Bu kuş dünyanın bir tuzak olduğunu bilmeyen gâfil insanı betimler. Nevâyî, aşk bahçesine giren hevesli bir kuş gibi sevgilinin sümbül kokan saçlarının olduğunu düşünerek duygusal hareket eder. Düşünmeden hareket ettiği için pişmanlık duyduğunu ifade eder.

İrür 'uryān tenimde būriyā-yı hecr nakşıdın

Köngül bir nā-tüvān kuş kim giriftār oldı dām içre (FK: 598/2)

“Çıplak tenime ayrılığın hasırısı işlenmiştir. Gönül güçsüz bir kuş ki tuzağın içine hapsoldü.”

Nevâyî, FK 246/6'daki beyitte fakr mertebesine erişmek isteyen birinin sadece dış görünüşüyle fakirlik mertebesine erişemeyeceğini “boynuna tespîh takmış, yamalı bir kuş” ile belirtmiştir. FK 598/2'de “*uryān ten*”, fakr mertebesine erişmiş, benliğini nefsinin isteklerinden arındırmış birinin sembolik ifadesidir. Toprak'a göre “Fakr için Nevâyî, dışını ve içini temizlemeyi ön görmektedir. Bu temizlik fikrini tamamen üryan yani çıplak olmakla anlatmaktadır. Benlikten kurtulmak da bu bağlamda düşünebilecektir. O, benlikten kurtulmayı da çıkılan fakr yolunda hafiflemek olarak düşünür (Toprak, 2021:245).”

Beyitte geçen “*būriyā-yı hecr nakşı*” Nakşibendiliğe dair bir ifadedir. Toprak, Nevâyî gibi Nakşibendiliğe intisap etmiş şairlerin şiirlerinde “nakş” ifadesi kullanımlarını, “nakşibendiliğe yakın olan veya bu anlayışın pek çok düsturunu şiirlerine birer motif olarak taşıyan şairler öncelikle sık sık *nakş, nakkaş, cilve, suret* sözcükleriyle şiirler söylemişlerdir. Bu onların ilk belirgin özelliği olarak dikkat çeker (Toprak, 2021:174)” şeklinde açıklamaktadır. Nevâyî'nin çıplak bedeni bir nakkaş tarafından ayrılığın hasırısıyla örülmüştür. Bu nakkaş Allah'tır. Allah, Nevâyî şiirlerinde “nakkaş” olarak geçer (Toprak, 2021:175).

Allah, fakirlik mertebesine erişmiş âşığını türlü zorluklarla imtihan etmektedir. Nevâyî, Allah'ın huzurundan uzak olan dünya yaşamını bir gurbet olarak görür. Nevâyî, Allah tarafından yaratıldığında ayrılığın hasırısıyla çıplak bedeninin örüldüğünü hayal eder. Nevâyî, gönlünün düştüğü türlü tuzaklarda kendini hapsolmuş “güçsüz bir kuş” olarak ifade eder. Beyitte gönül kavramı “bir nā-tüvān kuş” ile metaforlaştırılır. Bu tuzaklardan kurtuluşun tek yolu insanın bütün benliğiyle Allah'a teslim olmasından geçmektedir.

İylese hāturinga tefrika kuşları hücum

Zikr üni dağı riyāzet taş birle ürküt (FK:74/6)

“Fikrine vesvese kuşları hücum ederse onları hem zikir sesiyle hem de nefis terbiyesinin taşı ile korkut.”

Nevâyî, insanın düşüncesindeki vesveseyi ve onu Allah yolundan ayıran düşünceleri “*tefrika kuşları*” ile ifade etmektedir. İnsanın kalbi, düşüncesi birtakım vesveselerle mücadele halindedir. Bu vesveselerden korunmak için insan kalbini Allah'a yöneltir. Allah'a tüm kalbiyle yönelen insan sürekli O'nu zikrederek ve nefisini terbiye ederek bu vesveselerden kurtulabilir. Nevâyî'ye göre insan “vesvese kuşları”ndan sürekli Allah'ı zikredip nefisini arındırarak kurtuluşa erebilecektir. Bu beyitte “vesvese” kavramı “*tefrika kuşları*” ile metaforlaştırılır.

Sīm-gün kuşlar tang atkunça felekde iy Mesih

Bar ikin mü biri ol muğ deyrining huffāşı dik (FK: 337/7)

“Ey Mesih, gümüş renkli kuşlar seher vaktine kadar gökyüzünde uçarlarmış; acaba bunlardan biri çamurdan yarattığın yarasa kuşu gibi mi?”

Fidā rūhum kuş ol çuğdka kim iski kabrimde

İrür hem nevha-ger endüh birle hem mücāvirdür(FK: 151/4)

“Ruhum kuşu o baykuşa fedadır ki (o baykuş) hem eski kabrimde komşu hem de ölümün kederi ile komşudur.”

FK 337/7 ile FK 151/4'te yer alan beyitlerde Hz. İsa metaforu işlenmektedir. FK 337/7'deki “*sīm-gün kuşlar*” ile FK 151/4'teki “*rüh kuşu*” Hz. İsa'yı anlatır. FK 317'de yer alan “*huffāş*” ya da “yarasa”, Hazret-i İsa'nın çamurdan yapıp dirilttiği kuştur. Kur'an-ı

Kerim’de yer alan Âl-i İmrân ve Mâide surelerinde Hz. İsa, şifacı ve diriltici yönleri olan bir peygamber olarak anlatılmaktadır:

İsrailoğullarına resûl olarak (gelecek ve diyecek ki): “Gerçekten ben size Rabbinizden bir ayetle geldim. Size çamurdan kuş sureti yapacağım, ona üfleyeceğim. Allah’ın izniyle kuşa dönüşecek. Kör ve alaca hastalarını Allah’ın izniyle hastalıklarından kurtaracak, ölüleri dirilteceğim (...) (“Âl-i İmrân/49”, 2022).

(O zaman) Allah diyecek ki: “Ey Meryem oğlu İsa! Senin ve annenin üzerindeki nimetlerimi hatırla. Hani seni Ruhü’l Kudüs (Cibril) ile desteklemiştim. Hem beşikte hem de yaşlılıkta insanlarla konuşuyordun. Hani sana Kitab’ı, hikmeti, Tevrat’ı ve İncil’i öğretmiştim. İznimle çamurdan kuş suretinde bir şey yapıyordun, sonra ona üflüyordun. O da benim izin vermemle (canlı) bir kuş oluyordu. İznimle kör ve alaca hastasını iyileştiriyordun. İznimle ölüleri (kabirlerinden diri olarak) çıkarıyordun (...) (“Mâide/110”, 2022).

Toprak, Harezmi Türkçesi metinlerinde Hz.İsa’nın canlandırdığı kuş olan yarasaya rastlanıldığını belirtir: “Harezmi Türkçesi metinlerinden Kısasü’l-Enbiyâ’da, çamurdan yapıp üflenince canlanan kuşun yarasa olduğu belirtilir. “*İsî balıkdın kuş kıldı, ağzı birle dem kıldı, hava uçtı. Aymışlar ol kuş yarasag turur...* (KE 170 v 14-15) (Toprak, 2021:331).”

Nevâyî, FK 337/7’de seher vaktine kadar gökyüzünde dolaşan gümüş renkli bir kuşun varlığını fark eder. Hz. İsa Mesih’e gökyüzünde gördüğü gümüş renkli kuşların kendisinin çamurdan yapıp üflediği kuşlardan biri mi olduğunu sorar. FK 337/7’deki “*sîm-gün kuşlar*”, gece vakti gökyüzünde beliren yıldızların metaforudur. En’âm Suresi’nde, Hz. İbrahim, Allah’ı ararken bir gece vakti gökyüzünde beliren yıldızlarla karşılaşır: “Gece onu bürüyüp örtünce bir yıldız görmüş: “Bu benim Rabbidir.” demişti. Yıldız batınca da: “Şüphesiz ki ben batanları sevmem.” demişti (“En’âm/76”, 2022).” Nevâyî, Hz. İsa Mesih’e bu gümüş renkli kuşlar senin çamurdan yaptığın kuşlardan mı sorusuna karşılık yıldızlar olduğunu bildiği halde bilmezlikten gelmektedir. Çünkü Hz.İsa’ya çamurdan kuş yapma gücünü de Allah vermiştir.

Hz. İsa’nın diriltme mucizesinin kökenlerinde yatan esas hikmetin En’âm Suresi’nin ikinci ayetinde anlatılmaktadır: “Sizi çamurdan yaratan sonra da (öleceğiniz zamanın) müddetini belirleyen O’dur. (Diriliş zamanının) müddeti O’nun yanındadır. Sonra siz (hâlâ) şüphe edersiniz. (“En’âm/2”, 2022).” Kur’an-ı Kerim’de Allah’ın yaratma gücü hakkında şüpheye düşen insanlar için gönderdiği peygamberler aracılığıyla mucizelerinin hikmetini göstererek iman etmeleri öğütlenmiştir.

FK 151/4’teki beyitte “*rûh*” ifadesi ile Hz. İsa anlatılmaktadır. Hz. İsa’nın diğer adı “*Rûhu’llâh*”tır. Beyitte “*rûh kuşu*” Hz. İsa peygamberin metaforudur. Beyitteki diğer hayvan adı “*çuğd*”dur. Baykuş, viranelerde dolaşan bir kuştur. Uğursuz bir ötüşe sahiptir. Toprak, Nevâyî’nin baykuşa olan bakış açısını şu şekilde açıklamaktadır: “Nevâyî’de baykuş hüznün ve viranelerin temsilcisi olarak karşımıza çıkar. Mekânı viran yerlerdir, dünya ona göre aşağılanmış bir yer olduğuna göre bu viranenin baykuşu olmamayı kendisine öğütler. Baykuş viraneyi bekler, onun mekânı orasıdır, insan içinse bu dünya mekân edinilecek bir yer olmadığına göre o viranenin baykuşu olmaya olumsuz bir bakış açısıyla baktığını söylemek mümkündür (Toprak, 2021:325).”

Nevâyî, “*iski kabrim*” ifadesi ile dünyayı metaforlaştırır. Nevâyî’ye göre kendisinin yaşadığı bu fânî dünya, yaşarken öldüğü eski bir kabirden ibarettir. Yaşarken ölmek ile kasıt, Nevâyî’nin dünya hayatında benliğini öldürmesidir. Nevâyî’ye göre dünya bir virane ise; Toprak’ın ifade ettiği gibi “o viranenin baykuşu” olmaya da Nevâyî’nin niyeti yoktur. Nevâyî, FK 151/4’teki beyitte baykuşu hem dünya viranesinin bir komşusu hem de ölümün oluşturduğu kederin bir komşusu olarak tanımlar. Nevâyî’ye göre “baykuş” ölümlü ve fânî dünyanın temsili; “*rûh kuşu*” ise ruhların ölümsüz oluşun ve yeniden dirilişin temsildir. Nevâyî, bu beyitte ölümü ve yeniden dirilişi anlatmaktadır.

Nevâyî’nin Türkçe divanlarındaki “*rûh kuşu*”, “*Lisânü’t-Tayr*” eserinde de rastlanılmaktadır. Otuz kuş (sî-murg) içinden bir kuş Hühüd’e bir soru yöneltir. Bu kuşlardan birinin kalbinde ilahî aşkın işaretleri belirir. Fakat bu kuş aşkın kerametini anlayamaz.

Hüdhüd'ün bilebileceğini düşünerek ona soru yöneltir. “*Yana Bir Kuşnuñ Hüdhüddin Su‘âlî*” adlı kısımda “*rūhum kuşu*” şu şekilde yer almaktadır:

‘Ārızı nezzāresi kāmum minîñ
Vaşlıdın köñlümde ārāmum minîñ
Andağ anıñ birledür ülfet maña
Kim irür ansız gümān şiddet maña
Ķılmasam lahnın zamānī istimā‘
Cismdin rūhum kuşu eyler vedā‘ (LT:156)

“Onun suretini (sevgilinin suretine ait yanakları) görebilmek benim arzumdur. Ona kavuşabilmek benim gönlümdeki huzurumdur. Bana onun gibi bir dost gerek ki (yoksa) ansızın bana şüphe hücum eder. Zamanın ezgisini duymazsam ruhum kuşu bedenimden terk eyler.”

Bir kuşun gönlünü aşk esir almıştır. Fakat bu kuş maşuğunun cemalini görememektedir. Maşuğun cemalini göremeyen kuş için bu âlem gözüne karanlık görünür. Kuş düştüğü bu duruma yakınlıkla Hüdhüd'e başvurur. Hüdhüd'ün kuşa “meczâî aşk gönlüne ateş salmış, ayrılık yarası gönlünü yakmıştır” der. Hüdhüd, kuşa görünüşe aldandığı takdirde maşuğunun cemalinden nasip alamayacağını ve görünüşün de bir vefası olmadığını anlatır. Hüdhüd, kuşun aşkının gerçek aşk değil meczâî aşk olduğunu söyleyerek yanlış yolda olduğunu bildirir. Nevâyî'ye göre gerçek bir aşk vardır. Bu gerçek aşk da ilahî aşktır.

“Ruh kuşu” ile bedendeki ruh anlatılmaktadır. LT 156'da meczâî aşk işlenir. Sevgiliyi bir an görmese ve sesini duymasa ruh kuşunun uçacağını, öleceğini düşünen bir insan tipi eleştirilir. Gerçek aşk yüceltilir. FK divanında “ruh kuşu” ölümün ve yeniden dirilişin aktarıcısıdır; LT'de yer alan “ruh kuşu” ise gerçek aşkla bağlı bir kuşun temsilidir.

3. Sonuç

Nevâyî, bu özel kuşlara derin tasavvuf felsefesi birikimi sonucunda vücuda getirmiştir. Nevâyî, “gönül”, “nefis”, “benlik”, “ruh” ve “vesvese” gibi soyut kavramları daha anlaşılır kılmak adına somut varlık olan kuşlara başvurur.

Nevâyî, “bezm-i elest”te Allah'ın “elestü birabbiküm?” sorusuna “kâlû belâ” şeklinde cevap veren ruhların temsili olarak “*ervāh-ı kudsî kuşları*”; Allah tarafından çeşitli yaratılan insanlar için “*nev‘ kuşlar*”; bu fânî dünyada ömür geçirmelerine ise “*hayatıng kuşları*” olarak yer verir.

Nevâyî, beyitlerinde bu özel kuşları “gönül” kavramı üzerinden çeşitli bağlar kurar. Nevâyî, gönlünün tüm belalar ve musibetler karşısında “kanatsız bir kuş” olduğunu söyler. Ayrıca gönlünü aşk çöllerinde dolaşan ve ilahî aşktan delirmiş bir “*tilbe kuş*” olarak hayal eder. Nevâyî'nin ilahî aşkın vuslatına erebilmeyi dileyen gönlü, dünya denilen bir gül bahçesinde “inleyen bir kuş”tur. Onun gönlü bu zorlu mücadeleden bitkin ve “darmadağınık bir kuş”tur.

Nevâyî, insanın fânî dünya hayatındaki “nefis” ve “benlik” mücadelesini özel kuş adlarıyla anlatmaktadır. Nevâyî, beyitlerinde benliğin haram ve günahla olan mücadelesini “*harem kuşu*”, Allah'ın kullarını dünya hayatında türlü acılarla sınamasını “*beliyyet kuşları*”yla; ilahî aşktan deliren âşıkların benliğini “*hired kuşu*” ve “*zîrek kuşu*” şeklinde onları bir insan-ı kâmil olarak görür. Nevâyî, insanın içindeki nefsi “*turfe kuş*” olarak kavramlaştırırken LT'de ise “*turfe kuş*” edebî varoluşunun kuşudur. Ayrıca insanın düşüncesine kötü fikirlerin bir anda kuş gibi konmasını “*tefrika kuşları*” ile aktarırken bu kuşları düşüncelerden uzaklaşması için insanları Allah'ı zikretmeye yönlendirir. Nevâyî, toplumda huzurun inşa edilmesi için dinî ve fikrî ayrılıkların olmaması adına sağlığın ve huzurun kuşu olarak “*âfiyet kuşları*”nı tercih eder.

Nevâyî, Hz.İsa'nın çamurdan kuş yapması ve ölüleri diriltmesi gibi mucizelerini beyitlerine taşımaktadır. Nevâyî'nin "Rūḥum kuşı" Hz.İsa'nın ölüleri diriltmesi mucizesinden doğan kuşudur. Nevâyî için "Rūḥum kuşı" ölümü ve yeniden dirilmeyi temsil ederken LT'de yer alan "rūḥum kuşı" ise gerçek aşkla bağlı bir ruhu temsil eder. Türkçe divanlardaki bu özel kuşlar Nevâyî'nin insan ve Allah merkezli derin tasavvuf felsefesinden doğarak tüm insanlığa seslenmektedir.

Kısaltmalar

GS: Garâ'ibü's-Sıgar

NŞ: Nevâdirü's-Şebâb

BV: Bedâyi'ü'l-Vasat

FK: Fevâidü'l-Kiber

LT: Lisânü't-Tayr

Kaynakça

Aksan, D. (1990). *Her Yönüyle Dil- Ana Çizgileriyle Dilbilim*. 3. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Aksan, D. (2021). *Anlambilim-Anlambilim Konuları ve Türkçenin Anlambilimi*. Ankara: Bilgi Yayınevi.

Atalay, B. (2018). *Divanü Lûgat-it Türk*. C.III, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Canpolat, M. (haz.). (1995). *Lisânü't-Tayr*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Ceylan, Ö. (2007). *Kuşlar Dîvânı Osmanlı Şiir Kuşları*. İstanbul: Kapı Yayınları.

Gençtürk Demircioğlu, T. (2010). Ali Şir Nevâyî'nin Divanlarında Mektuplaşma: Âşıktan Sevgiliye, Sevgiliden Âşığa. *Turkish Studies*, Volume 5/3:s.146-175.

Nevâyî, Alî Şîr. (1996). *Muhâkemetü'l-Luğateyn İki Dilin Muhakemesi*. (haz. F.S. B. Özönder) Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Nevâyî, Alî Şîr. (2003). *Garâi 'bü's-Şıgar İnceleme-Karşılaştırmalı Metin*. (haz. G. Kut) Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Nevâyî, Alî Şîr. (2002). *Bedâyi'ü'l-Vasat Üçünçü Dîvân*. (haz. K. Türkay) Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Nevâyî, Alî Şîr. (2016). *Nevâdirü's-Şebâb*. (haz. M. M. Karaörs) Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Nevâyî, Alî Şîr. (1996). *Fevâidü'l-Kiber*. (haz. Ö. Kaya) Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Onay, A. T. (2016). *Açıklamalı Divan Şiiri Sözlüğü- Eski Türk Edebiyatında Mazmunlar ve İzahı*. (haz. C. Kurnaz) Ankara: Berikan Yayıncılık.

Porzig, W. (1985). *Dil Denen Mucize I*. (çev. V. Ülkü). Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.

Toprak, F. (2021). *Tasavvufî ve Edebî Yönleriyle Alî Şîr Nevâyî*. Ankara: Akçağ Yayınları.

İnternet Kaynakça

Âl-i İmran Suresi 41. Ayet. (2022, 28 Haziran). Erişim Adresi: <https://www.tevhidmeali.com/sure/ali-imran-suresi/41>.

Âl-i İmrân Suresi 49. Ayet. (2022, 28 Haziran). Erişim adresi: <https://www.tevhidmeali.com/sure/ali-imran-suresi/49>.

A'râf Suresi 56. Ayet. (2022, 28 Haziran). Erişim adresi: <https://www.tevhidmeali.com/sure/araf-suresi/56>.

A'râf Suresi 205. Ayet. (2022, 28 Haziran). Erişim adresi: <https://www.tevhidmeali.com/sure/araf-suresi/205>.

Apaydın, H. Y. (2012). Tev'il. Erişim adresi: <https://www.islamansiklopedisi.org.tr/tevil>.

Bakara Suresi 12. Ayet. (2022, 28 Haziran). Erişim adresi: <https://www.tevhidmeali.com/sure/bakara-suresi/12>.

Bakara Suresi 156. Ayet. (2022, 25 Haziran). Erişim adresi: <https://www.kuranmeali.com/AyetKarsilastirma.php?sure=2&ayet=156>.

Bakara Suresi 177. Ayet. (2022, 28 Haziran). Erişim adresi: <https://www.kuranmeali.com/AyetKarsilastirma.php?sure=2&ayet=177>.

Başoğlu, T. (2011). Tefrika. Erişim adresi: <https://www.islamansiklopedisi.org.tr/tefrika>.

En'âm Suresi 2. Ayet. (2022, 28 Haziran). Erişim adresi: <https://www.tevhidmeali.com/sure/enam-suresi/2>.

En'âm Suresi 76. Ayet. (2022, 28 Haziran). Erişim adresi: <https://www.tevhidmeali.com/sure/enam-suresi/76>.

Fesat, Fitne Çıkarmak ile İlgili Ayetler. (2022, 25 Haziran). Erişim adresi: <https://www.tevhidmeali.com/fihrist/f/fesat-fitne-cikarmak>.

İlmihal/I-İman ve İbadetler. (2022, 23 Haziran). Erişim adresi: https://www.academia.edu/8291739/%C4%B0MAN_ve_%C4%B0BADETLER_%C4%B0_M_A_N_v_e_%C4%B0_B_A_D_E_T_L_E_R_%C4%B0LM%C4%B0HAL_I.

İnsân Suresi 25. Ayet. (2022, 28 Haziran). Erişim adresi: <https://www.tevhidmeali.com/sure/insan-suresi/25>.

Kallek, C. (2020). Miskin. Erişim adresi: <https://www.islamansiklopedisi.org.tr/miskin>.

Kehf Suresi 28. Ayet. (2022, 28 Haziran). Erişim adresi: <https://www.tevhidmeali.com/sure/kehf-suresi/28>.

Kılavuz, A. S. (1995). Ezel. Erişim adresi: <https://www.islamansiklopedisi.org.tr/ezel>.

Mâide Suresi 110. Ayet. (2022, 28 Haziran). Erişim adresi: <https://www.tevhidmeali.com/sure/maide-suresi/110>.

Mengi, M. Divan Şiiri ve Bıkr-i Mana. (2022, 24 Haziran). Erişim adresi: <https://www.turkoloji.cu.edu.tr/ESKI%20TURK%20%20EDEBIYATI/2.php#:~:text=Bıkr%2C%20d%C3%BC%2C%20anlam%2C%20benzetme,ve%20ince%20s%C3%B6ylenmesi%20diye%20tan%C4%B1mlan%C4%B1r>.

Uludağ, S. (1988). Âfiyet. Erişim adresi: <https://www.islamansiklopedisi.org.tr/afiyet>.

Uludağ, S. (2003). Mâsivâ. Erişim adresi: <https://www.islamansiklopedisi.org.tr/masiva>.

Vücut Mertebeleri. (2022, 22 Haziran). Erişim adresi: <https://www.vukuf.org/yazi.php?q=vucut-mertebeleri-2654> 17.

Yavuz, Y. Ş. (2012). Te'vil. Erişim adresi: <https://www.islamansiklopedisi.org.tr/tevil>

“Zıkr”. (2022, 25 Haziran). Erişim adresi: <https://www.tevhidmeali.com/search?q=zıkr>

Etik, Beyan ve Açıklamalar

1. Etik Kurul izni ile ilgili;

Bu çalışmanın yazar/yazarları, Etik Kurul İznine gerek olmadığını beyan etmektedir.

Bu çalışmanın yazar/yazarları, Üniversitesi Etik Kurulu'nun tarih sayı ve karar..... ile etik kurul izin belgesi almış olduklarını beyan etmektedir.

2. Bu çalışmanın yazar/yazarları, araştırma ve yayın etiği ilkelerine uyduklarını kabul etmektedir.

3. Bu çalışmanın yazar/yazarları kullanmış oldukları resim, şekil, fotoğraf ve benzeri belgelerin kullanımında tüm sorumlulukları kabul etmektedir.

4. Bu çalışmanın benzerlik raporu bulunmaktadır.